

часть първа

ОСНОВИ НА ДЪРЖАВАТА И ПРАВОТО

1.

ПОНЯТИЕ ЗА ДЪРЖАВА. ФОРМИ НА ДЪРЖАВАТА. ПРАВОВА ДЪРЖАВА

Ключови понятия:

Понятие за държава;

*форми на държавата (форма на държавно управление,
форма на държавно устройство и политически режим);*

правова държава.

1.1

ПОНЯТИЕ ЗА ДЪРЖАВА

Теории, обясняващи социално-биологическия произход на държавата:

- **естествена (патриархална) теория на Аристотел** (държавата е плод на два инстинкта у човека – кръвнородствения и социалния; семейство – род–племе–съюз на племената–държава);
- **органична теория** (Носители – Платон, Г. Спенсър и др.; държавата се оприличава с човешкия организъм);

- **силови теории** (проф. Л. Гумплович, Е. Дюринг, К. Каутски и др. – държавата възниква чрез сила и завоевания; Ф. Оперхаймер – държавната организация е принудително наложен ред; К. Маркс, Ф. Енгелс – държавата е продукт на обществото при една степен на културно и производствено развитие, когато обществото е разделено от непримирими противоречия, с които е безсилно да се справи).

Теории, обясняващи законността на държавната власт:

- **теократична теория** (власт на бога);
- **патримониалната теория** (носители на теорията – Цицерон, Платон и др. Държавата според тази теория е Patrimonium на законния монарх, чиято власт се основава върху правото на собственост. Държавата е вещ, а монархът – собственик);
- **договорни теории** (Носители на теорията – Х. Гроций, Томас Хобс, Джон Лок, Ж. Ж. Русо, Д. Дидро и др. Съгласно теориите населението с договор предоставя или на краля, или на избраните от народа представители управлението на държавата и те се отчитат пред него) и др.

➤ **В съвременната научна литература се посочват пет основни подхода за определяне на понятието държава:**

- **теологически;**
- **класически** (държавата е съвкупност от три елемента – власт, територия и население);
- **правни** (държавата е правна персонификация на нацията);
- **социологически;**
- **кибернетически** (държавата е открита органична система с преки и обратни връзки) и др.

➤ **Признаци на държавата:**

- **форма на организация** на хората (етническа общност);
- **територия** (географска област, с която исторически е свързана една нация);

- **публична власт** (особена група хора, основното занимание на които е изпълнение на властните и управленските функции), ограничена от правата на човека и нормите на международното право;
- **държавен суверенитет** (върховенство на държавната власт вътре в страната и нейната независимост в международните отношения).

Определение: *държавата е правна форма на организация на отделна етническа общност, населяваща определена географска област, с която тя е исторически свързана, при функциониране на независимата публична власт, ограничена от правата на човека и нормите на международното право.*

1.2

ФОРМИ НА ДЪРЖАВАТА

➤ Под форма на държавата се разбира непосредствено изражение на нейната същност и съдържание. Три са формите на държавата: *форма на държавно управление; форма на държавно устройство; политически режим;*

▶ **Форма на държавно управление на съвременните държави** – способ на организация на властта, включващ реда за образуване и дейност на централните и местните държавни органи и реда на взаимоотношенията помежду им и с населението. Основните форми на държавното управление са две: монархия и република.

Монархията е форма на държавно управление, при която върховната власт е съсредоточена напълно или частично в ръцете на едноличен държавен глава. Основните черти на монархията са:

- *възможност за еднолично управление;*
- *властта се предава чрез престолонаследяване, в съответствие с установена от закона система.*

Видовете монархии са:

- **дуалистична** монархия – характеризира се с формално-юридическо разделяне на държавната власт между монарха и парламента. Изпълнителната власт се реализира от монарха, а законодателната – от парламента. При това парламентът фактически се подчинява на монарха;
- **парламентарна** (конституционна) монархия – различава се с това, че статусът на монарха формално и фактически е ограничен във всички сфери на осъществяване на държавната власт. Законодателната власт се реализира от парламента, а изпълнителната – от правителството, което носи отговорност пред парламента. Понастоящем парламентарната монархия е най-разпространената монархическа форма (напр. Англия, Холандия, Швеция и др.).

Република – форма на държавно управление, при която всички централни и местни органи на властта се избират или се формират от народа за определен срок. Републиките биват парламентарни и президентски.

- **Парламентарните** републики се характеризират с върховенство на парламента, а не на президента; формиране на правителството на парламентарна основа, както и отговорността на последното пред парламента. Главата на държавата има формално (протоколно) значение. Правителството се формира и ръководи от премиер-министъра. Парламентарни републики са напр. Австрия, България, Италия, Швейцария и др.
  - **Президентската република** обединява в лицето на президента правомощията на държавен глава и премиер-министър; характеризира се с извънпарламентарен метод на избирането му и формирането на правителство; отсъства институтът на парламентарна отговорност на правителството; съсредоточаване на огромен потенциал на политическа, военна и социално-икономическа власт; понякога отсъствие на право у парламента – вота на недоверие на правителството (напр. САЩ, Франция и др.).
- **Форма на държавно устройство** – начинът на териториално-структурно организиране на държавата (административно-териториални единици; автономни културни, политически

образувания или суверенни държави). Държавното устройство изразява характера на отношенията между държавата като цяло и отделните ѝ части.

Основните форми на държавното устройство са две: проста (унитарна) и сложна (федерация). Особени форми – конфедерация, инкорпорация и сюзеренитет.

- **Унитарна** (фр. “единство”) – единна държава, територията на която е разделена на административно-териториални единици (области, департаменти и др.). За нея е характерно съществуването на една конституция, съществуване на общи за цялата страна висши органи на държавната власт и управление, единна съдебна и данъчна системи (напр. Англия, България, Холандия, Дания, Унгария, Китай, Япония и др.). Унитарната форма на държавно устройство е най-разпространената днес;
- **Федерация** (лат. “съюз”) – съставена е от няколко упражняващи първична власт държави, но същевременно самата тя има всички качества на една суверенна държава. Субектите на федерацията притежават самостоятелни конституции, правителства и парламенти, паралелно с федералните. Освен това могат да имат своите воински формирования и гражданство. Основополагащи принципи на федерацията са:
  - *доброволност* при обединяването на държавите;
  - *равноправие* на субектите на федерацията независимо от големината на територията им, населението, икономическия им потенциал;
  - *плюрализъм и демократизъм* на взаимоотношенията между федералните субекти;
  - *законност и конституционност* (строго спазване на конституциите и законите). Федеративни държави са: САЩ, Белгия, Бразилия, Индия, Канада и др.
- **Конфедерация** (лат. “съюзяване”) – обединение на няколко суверенни държави чрез основани на базата на междудържавен договор общи държавноправни институции за постигането на политико-утилитарни цели. (Такива са напр. САЩ през 1777 г.; Германия от 1815 г. – 1867 г.; Швейцария 1815-1848 г.);

- **Инкорпорация** – представлява пълно поглъщане на една държава от друга или сливане на няколко държави в едно цяло, при което частите изгубват своята държавност. Пример за инкорпорация е обединяването на ГДР с Федерална република Германия през 90-те години на миналия век.
- **Сюзеренитет** – това е васално подчиняване на една държава (на речена васал) на друга държава (сюзерен). В съвременността тази форма не се използва.

► **Политически режим** – съвкупност от методи и начини за осъществяване на държавната власт. Политическият режим може да бъде *демократичен* или *недемократичен*. Демократичността (недемократичността) на един политически режим се определя от социалната същност на държавата, от наличието или липсата на разделение на властите, от характера на законодателството, от състоянието на политическия плурализъм, от реалното правно положение на личността в държавата, икономическата сила на държавата и др.

1.3 ПРОВОА ДЪРЖАВА

Съгласно чл.4 (1,2) от Конституцията Република България е правова държава, която се управлява според Конституцията и законите и гарантира живота, достойнството и правата на личността, създава условия за свободно развитие на човека и на гражданското общество.

► **Основни специфични признаци на правовата държава:**

- **наличие на гражданско общество** – съвкупност от граждани собственици в лицето на различни социални групи, прослойки и обединения. Понятието “гражданско общество” включва два съществени елемента: “гражданин собственик” и “интерес на всеобщото благо”;

- **върховенство на закона** – предполага се реалното господство на закона (конституция, закони, подзаконовни актове и др.). Главен институт на правовата държава е конституцията;
- **пълна гаранция и непоклатимост на правата и свободите на гражданите и установяване на взаимна отговорност на гражданите и държавата** – предполагат наличието на политически, икономически и юридически гаранции за правата и свободите на гражданите (избирателни права, право на труд, право на социално осигуряване, право на образование, медицинско обслужване и др.). Както гражданите отговарят пред държавата, така и държавата отговаря пред своите граждани;
- **разделение на властите** (“*властта възпира властта*”) – признакът (принципът), който обезпечава процеса на нормално функциониране на държавата чрез съществуването на относително независими три власти: **законодателна, изпълнителна и съдебна**. Законодателната власт принадлежи на парламента, изпълнителната – на правителството, съдебната – на съда. Смисълът на това разделяне е да не се допуска съсредоточаване на властта у едно лице или група лица и по този начин да не се вреди на обществото. Създатели на приципа и учението – Аристотел, Полибий, Дж. Лок, Ш. Монтескьо, Е. Кант и др.;
- **наличието на такива органи като Конституционен съд** – органи, позволяващи да се осъществява ефективен контрол за ограничаване на държавната власт чрез конституцията и законите;
- **поддържане в обществото на режима на демокрация, законност и конституционност** – предотвратяване на възможността за узурпиране на властта;
- **създаване на вътрешно хармонизирано (непротиворечиво) законодателство** – създаване на изяснен правов ред, лесно запомнящи се от гражданите и организациите правни норми.

2. СИСТЕМА НА ДЪРЖАВНИТЕ ОРГАНИ НА Р. БЪЛГАРИЯ

Ключови понятия:

*Органи на законодателната власт;
президентска институция;
органи на изпълнителната власт;
органи на съдебната власт; Конституционен съд;
Сметна палата.*

2.1 ОРГАНИ НА ЗАКОНОДАТЕЛНАТА ВЛАСТ НА Р. БЪЛГАРИЯ

➤ *Народното събрание (Парламентът) и общинските съвети съставят системата на органите на законодателната власт.*

В установени от Конституцията случаи (напр. при приемане или изменение на Конституцията) се конституира Велико Народно събрание в състав от 400 народни представители.

- *Народното събрание е колективен избран орган, който се състои от 240 народни представители с мандат от четири години. В случай на война или на друго извънредно положение, настъпило по време или след изтичане на срока на неговото действие, пълномощията му се продължават до отпадането на тези обстоятелства. Съгласно чл. 99 от Конституцията Народното събрание може да се саморазпусне предсрочно или да бъде разпуснато от президента, когато не е постигнато съгласие по въпроса за формиране на правителство. Най-късно до два месеца след разпускането на Народното събрание се провеждат избори за ново Народно събрание. Работата на Народното събрание се ръководи от председател и заместник-председатели по установен ред.*

- *Народното събрание се състои от народни представители.* За народен представител може да бъде избран български гражданин, нямащ друго гражданство, навършил 21 години, непоставен под запрещение и неизтърпяващ наказание във вид на лишаване от свобода. Народните представители представляват интересите не само на своя електорат, но и на целия народ; те не носят наказателна отговорност за изказаните от тях мнения и за гласуванията си в Народното събрание (чл. 69 от Конституцията на РБ); “те не могат да бъдат задържани и срещу тях не може да бъде възбудено наказателно преследване, освен за престъпление от общ характер, и то с разрешение на Народното събрание, а когато то не заседава – на председателя на Народното събрание. **Разрешение за задържане** не се иска при заварено тежко престъпление, но в такъв случай незабавно се известява Народното събрание, а ако то не заседава – председателят на Народното събрание”(ал.1, чл.70 от Конституцията).
- *Народното събрание осъществява законодателната власт и упражнява парламентарен контрол (чл.62 от Конституцията на РБ).* То е постоянно действащ орган, който се избира за срок от четири години. Структурата и дейността му се определят от Конституцията и Правилника за дейността му. От своя състав Народното събрание избира: 1) *постоянни комисии*, които подпомагат дейността му и упражняват от негово име парламентарен контрол и 2) *временни комисии*, които осъществяват проучвания и анкети.
- *Основните функции на Народното събрание са:*
  - приема, изменя и отменя законите;
  - приема държавния бюджет и отчета за изпълнението му;
  - установява данъците и техния размер;
  - избира и освобождава министър-председателя и по негово предложение – Министерския съвет, извършва промени в правителството по предложение на министър-председателя; гласува вот на недоверие на Министерския съвет, осъществява питания до Министерския съвет и министрите; създава, преобразува и закрива министерства по предложение на министър-председателя;
  - дава съгласие за сключване на договори за държавни заеми;

- решава въпросите за обявяване на война и за сключване на мир;
  - обявява военно или извънредно положение по предложение на президента или на Министерския съвет;
  - разрешава изпращането и използването на български въоръжени сили извън страната, както и пребиваването на чужди войски на територията на страната или преминаването през нея;
  - дава амнистия;
  - учредява ордени и медали;
  - определя официални празници;
  - ратифицира и денонсира със закон международните договори, които изрично са посочени в Конституцията на РБ;
  - сключването на международни договори, които изискват изменения в Конституцията, трябва да бъде предшествано от приемането на тези изменения;
  - избира Сметна палата, която осъществява контрол върху изпълнението на бюджета;
  - изслушва и приема годишните доклади на председателя на Върховния административен съд и на главния прокурор за прилагането на закона и за дейността на съдилищата, прокуратурата и разследващите органи и др.
- Дейността на Народното събрание се изразява в две форми: **нормативна** (законодателна дейност) и **ненормативна** (приемане на декларации и обръщения).

2.2

ПРЕЗИДЕНТСКА ИНСТИТУЦИЯ НА РБ

➤ Право да бъде избран за президент на РБ има български гражданин по рождение, навършил 40 години, който няма друго гражданство, не е поставен под запрещение и не изтърпява наказание лишаване от свобода. Изборът става пряко от народа, с повече от половината действителни изборителски гласове, за срок от пет години.

Според Конституцията на РБ (чл. 92 (1) президентът олицетворява единството на нацията и представлява страната в международните отношения; той стои над трите разклонения на властта и балансира техните отношения.

- Президентът е подпомаган от вицепрезидент;
- Президентът и вицепрезидентът по време на мандата им не се явяват народни представители, не заемат ръководни длъжности в политически партии, не извършват други държавни, стопански и обществени дейности. Те ползват имунитет.
- **Функциите на президента** са посочени в чл. 98 на Конституцията и те са:
  - върховен главнокомандващ на въоръжените сили на РБ;
  - насрочва избори за Народно събрание и за органи за местно самоуправление;
  - възлага на кандидата за министър-председател, посочен от съответната парламентарна група, да състави правителство;
  - сключва международни договори (в случаите, изрично определени в закона);
  - по предложение на МС назначава и освобождава ръководителите на дипломатически служби и постоянните представители на РБ в международните организации;
  - обнародва законите; притежава право на “вето”, т.е. в 15-дневен срок мотивирано да върне закон в Народното събрание за ново обсъждане;
  - по предложение на МС утвърждава промени на границите и центровете на административно-териториалните единици;
  - предоставя убежище;
  - помилва;
  - опрощава несъбираеми държавни вземания.
- Президентът и вицепрезидентът не носят отговорност за действията си, извършени при изпълнение на техните функции, с изключение на държавна измяна и нарушение на Конституцията.
- **Актове на президента** са:

- **укази**, преподписани от министър-председателя, и непреподписани укази, които изрично са посочени в Конституцията (напр. за назначаване на служебно правителство, разпускане на Народното събрание, връщане на закона за повторно разглеждане и гласуване, обнародване на закони и др.);
- **обръщения**;
- **послания**.
- **Пълномощията на президента и вицепрезидента се прекратяват:**
  - поради **изтичане на мандата**;
  - предсрочно при: **подаване на оставка** пред Конституционния съд, както и поради **трайна невъзможност да изпълняват своите правомощия** във връзка с тежко заболяване или смърт.

2.3

ОРГАНИ НА ИЗПЪЛНИТЕЛНАТА ВЛАСТ НА РБ

Изпълнителната власт се осъществява в рамките и въз основа на закона от съответните органи, които се наричат още администрация (лат. “обслужвам, слугувам”).

Изпълнителни органи са: **Министерският съвет, министрите, ръководителите на ведомства, областните управители и кметовете.**

Класификация на изпълнителните органи:

- **според обема на предоставената им компетентност** изпълнителните органи биват:
  - **с обща компетентност** (осъществяващи своите правомощия във всички сфери на изпълнителната дейност, напр. Министерския съвет, кметовете);
  - **със специална компетентност** (осъществяващи своите правомощия само в определена област, напр. министрите);
- **според вътрешната им структура:** **еднолични** (напр. министри, кметове) и **колективни** (напр. Министерския съвет).

Министерският съвет е висш изпълнителен орган. Избирането (освобождаването) на министър-председателя, който формира кабинета, става от Народното събрание. Народното събрание също така извършва промени в правителството по предложение на министър-председателя и изразява недоверие към правителството.

Министерският съвет има следните основни функции:

- **ръководи** и осъществява вътрешната и външната политика на страната в съответствие с Конституцията и законите;
- **упражнява** правото на законодателна инициатива;
- **осигурява** обществения ред и националната сигурност;
- **осъществява** общото ръководство (координира и контролира) на държавната администрация и на въоръжените сили;
- **подготвя** проект за годишен държавен бюджет и ръководи изпълнението му след неговото приемане от Народното събрание;
- **организира** стопанисването на държавното имущество;
- **сключва, ратифицира и денонсира** международните договори в случаите, предвидени в закона, и др. (чл.105, чл.106 от Конституцията);
- **информира** Народното събрание по въпроси, отнасящи се до задълженията, произтичащи за РБ от нейното членство в Европейския съюз;
- когато **участва** в разработването и приемането на актове на Европейския съюз, информира предварително Народното събрание и дава отчет за своите действия;
- **въз основа и в изпълнение на законите приема постановления, разпореждания и решения;** с постановления приема правилниците за прилагане на законите и наредби;
- **издава индивидуални** (ненормативни) юридически **актове**.

Прекратява своите правомощия: с гласуване на недоверие или с приемане на оставката на Министерския съвет и министър-председателя, при смърт на министър-председателя.

2.4

ОРГАНИ НА СЪДЕБНАТА ВЛАСТ НА РБ

Основната функция на съдебните органи е **правосъдната**. Съдебната власт защитава правата и законните интереси на гражданите, юридическите лица и държавата. Тя е независима; при осъществяването на своите функции съдиите, съдебните заседатели, прокурорите и следователите се подчиняват само на закона. Съдебната власт има самостоятелен бюджет.

Системата на съдебната власт се състои от три подсистеми: **правораздаване, прокуратура, следствие**. Съдиите, прокурорите и следователите, аналогично на народните представители, притежават **имунитет**.

➤ **Правораздаването** се осъществява от: *Върховния касационен съд, Върховния административен съд, апелативните, окръжните, районните и военните съдилища*, т.е. **триинстанционно**.

Правораздаването се осъществява в две основни сфери:

- 1) в сферата на **гражданския оборот** (граждански и търговски спорове);
- 2) в сферата на **правонарушенията** (престъпления, административни правонарушения).

Принципите на системата на съдебните органи са:

- **законоустановеност** (система от съдилища, установена от Конституцията);
- **несменяемост на съдиите** (след навършване на установен от закона стаж в длъжността, те стават несменяеми);
- **право на защита пред съда** (всеки правен субект има право на защита във всички стадии на съдебния процес);
- **равенство и състезателност на страните** (участниците в съдебния процес са равни и са в правото си да предоставят на съда всички необходими доказателства в защита на своите интереси);
- **обективната истина** (установяване в процеса на фактите, които съответстват на действителността);

- **публичност** (откритост и достъпност на трети лица на съдебните заседания, а също така право на обществеността да участва в процеса чрез института на съдебните заседатели); и др.

*Не се допуска създаването на **извънредни съдилища**.*

➤ **Прокуратура** – система от органи, основните функции на която са:

- *спазване на законността* чрез привличане към отговорност на лицата, извършители на правонарушения (престъпления);
- *привличане към отговорност на лицата, които са извършили престъпления, и поддържане на държавно обвинение по наказателни дела от общ характер;*
- *упражняване на надзор при изпълнение на наказателните и други принудителни мерки;*
- *участие в граждански и административни дела;*
- *ръководене на разследването и упражняване на надзор за законнообразното му провеждане;*
- *участие в отмяната на незаконосъобразни актове и др.*
- **Структура на прокуратурата:**
  - Главен прокурор;
  - Върховна касационна прокуратура, Върховна административна прокуратура;
  - апелативни прокуратури, военно-апелативни прокуратури;
  - окръжни и военно-окръжни прокуратури;
  - районни прокуратури;
- **Принципи на организацията и дейността на прокуратурата:**
  - **единство и централизъм** (всеки прокурор е подчинен на повисшестоящ по длъжност. На върха на пирамидата е главният прокурор);
  - **независимост** (подчиняват се само на закона);
  - **законност** (осъществяват функциите си в строго съответствие със закона);
  - **несменяемост** (след навършването на петгодишен (ал.3, чл.129 от Конституцията) *стаж* на длъжността стават несме-

няеми, с цел да не може да им се пречи при реализацията на техните задължения).

- **Следствените органи** осъществяват предварителното производство по наказателни дела и по други случаи, предвидени от закона; структурирани са в съответствие със системата на съдилищата.

- **Висш съдебен съвет** – осъществява ръководството и организацията на дейността на трите подсистеми на съдебната власт: съд, прокуратура и следствие. Той назначава, повишава, понижава, премества и освобождава от длъжност съдиите, прокурорите и следователите. Състои се от 25 членове (юристи с професионален стаж не по-малък от 15 години като съдии, прокурори, следователи), от които 11 се избират от Народното събрание и 11 – от съдебната власт. Членове по право са председателите на Върховния касационен съд, Върховния административен съд и главният прокурор. Мандатът на Висшия съдебен съвет е пет години. По време на мандата членовете му не могат да изпълняват функциите на народни представители, общински съветници, кметове, да членуват в политически партии и др.

- **Адвокатура** – остава извън съдебната система. Тя е независима и самоуправляваща се; подпомага гражданите и юридическите лица при защита на техните законни интереси.

2.5

КОНСТИТУЦИОНЕН СЪД НА РБ

Един от основните елементи на правовата държава е Конституционният съд. Този орган е *независим от законодателната, изпълнителната и съдебната власт и осигурява върховенството на Конституцията*. Основната функция на Конституционния съд е контролна.

- Конституционният съд има самостоятелен бюджет и се състои от 12 съдии (с квоти по 1/3 съответно: от Народното събрание, прези-

дентската институция и съдебната власт), които не могат да се избират повторно на тази длъжност и имат деветгодишен мандат. Съдиите се ползват от имунитета на народните представители. Съдът се ръководи и представлява от неговия председател. Мандатът на съдия се прекратява при: изтичане на срока; подаване на оставка; влизане в сила на присъда, която предвижда наказание лишаване от свобода за умишлено престъпление; фактическа невъзможност да изпълнява задълженията си повече от една година; смърт.

- Компетенциите на Конституционния съд са:
  - даване на задължителни тълкувания на Конституцията;
  - произнасяне по искания относно противоконституционност на закони и други актове (исканията се отправят в писмена форма, с приложени мотивирани писмени доказателства);
  - решаване на спорове за компетентност между президента, Министерския съвет, Народното събрание и между местните органи на самоуправление и централните изпълнителни органи;
  - произнасяне преди ратификацията на международни договори, както и за съответствието на законите с общопризнатите норми на международното право и с международните договори, по които Р. България е страна;
  - разглеждане на спорове за конституционността на политически партии и сдружения;
  - произнасяне по обвинения, повдигнати от Народното събрание срещу президента и вицепрезидента и др.
- Актове на Конституционния съд са: *решения, определения и разпореждания*. Те са нормативни и окончателни.

2.6

СМЕТНА ПАЛАТА НА РБ

Сметната палата независимо от изпълнителната власт контролира изпълнението на държавния бюджет. Тя е юридическо лице на самостоятелна бюджетна издръжка. Управлението на палатата се осъществява от председател и десет членове, които се избират от На-

родното събрание. Мандатът ѝ е девет години. Членовете на Сметната палата едновременно са и ръководители на отделения. Отделенията се подразделят на сектори и на териториални поделения, които се ръководят съответно от ръководител и директор. Служители в структурите на Сметната палата са инспекторите.

➤ Съгласно чл.2 (1) от Закона за сметната палата последната извършва проверки във връзка с изпълнението на държавния бюджет, местни и др. бюджети. **Палатата проверява:**

- **законосъобразността и целесъобразността** на бюджетите;
- **усвояването** на бюджетни средства, предоставяни на лица, осъществяващи стопанска или нестопанска дейност;
- **текущото отчитане** на бюджетните приходи и разходи;
- **изпълнението** по извънбюджетните сметки;
- **отчетите** по бюджетните разходи на БНБ;
- **условията за възникването и обслужването на държавния дълг, образувани с бюджетни средства;**
- **приходите и разходите на юридическите лица с нестопанска цел или гарантирани от държавата и други проверки, възложени ѝ със закон.**

➤ **По искане на Народното събрание Сметната палата е задължена да дава становища относно:**

- **проекти на бюджети;**
- **икономическата ефективност** на правителствени програми, финансирани с бюджетни средства или със средства, гарантирани от държавата;
- **проекти на нормативни актове**, свързани с държавния бюджет.

➤ Не по-късно от една година след изтичането на бюджетната година Сметната палата трябва да представи пред Народното събрание доклади по изпълнението на държавния бюджет и бюджетните разходи на БНБ за изминалата година.

3.

ПОНЯТИЕ ЗА ПРАВОТО. СИСТЕМА НА ПРАВОТО. ОСНОВНИ ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ГРАЖДАНИТЕ

Ключови понятия:

*Понятие за правото;
система на правото и система на законодателството;
отрасъл, подотрасъл и правен институт
на законодателството;
предмет и метод на правното регулиране;
основни права и задължения на гражданите.*

3.1

ПОНЯТИЕ ЗА ПРАВОТО

Правото е определен ред в обществото, и по-конкретно – съвкупност от правни идеи, правни норми, съдържащи правила за поведение, чиято главна и основна цел е да регулират обществените отношения (правни отношения), осигурени с принуда от страна на държавата.

Правото се проявява в три основни форми: *правни идеи* (идеи, представи за правото като справедливост); *правни норми* (модели на правила за поведение), *правни отношения* (обществени отношения, пораждащи правни идеи и правни норми и на свой ред изпитващи въздействието на последните върху себе си); поради това “право” и “закон” невинаги съвпадат по съдържание.

➤ *Връзката между правото и държавата се разбира по следния начин:*

- според *нормативистката теория* държавата е първична, а правото е вторично;

- от позициите **на естественоправната теория** – гражданското общество формулира правото, а държавата (нейните органи), чрез познаване на правото и ограничена от него, формулира закони (правни норми).

- **Функции на правото:**
- **регулира** обществените отношения като **разграничава интересите чрез отстраняване на взаимните стълкновения между тях**. Регулирането става по два основни начина: 1) чрез закрепване на определени правила за поведение (отношения), които вече съществуват и са се наложили в обществото (*статично регулиране*) и 2) закрепване на такова поведение, което още не се е наложило в обществото, но би било “полезно” за обществото то да се наложи (*динамично регулиране*);
- **възпитава** обществото на определено поведение, което не вреди другиму.

- **Правото се различава от други социалнонормативни системи**, осигуряващи социален ред в обществото (морал, обичаи, религия и др.) **по това, че използването, съблюдаването и прилагането на правните норми се поддържа чрез възможността за принуда от страна на съответните органи на публичната власт.**

3.2

СИСТЕМА НА ПРАВОТО И СИСТЕМА НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО

- **Правната система е информационна система с обратни връзки**, защото е носител на информацията, която се съдържа в правните идеи, правните норми, правните отношения, адекватно отразява развитието (социално, икономическо и политическо) на гражданското общество и използва информацията за миналото като основа за решаване на бъдещи правни казуси.

Правната система (правните идеи, правните норми и правните отношения) бива: *публична и частна, национална и международна, материална и процесуална, обективна и субективна.*

➤ **Под система на законодателството се разбира съвкупността от закони, издавани от законодателен орган и всички други нормативни актове (в т.ч. и подзаконови), приети от упълномощени за това органи и отговарящи на Конституцията и законите. Основата на системата на законодателството е нормативният акт.** Нормативният акт е официален писмен документ, отразяващ едностранно волеизявление на компетентния орган на държавната власт, което е насочено към формулиране, изменение или отмяна на правните норми (правила за поведение) за правните субекти.

- Групи от нормативни актове образуват съответно **отрасъл** (напр. трудово право, гражданско, административно и др.), **подотрасъл** (отраслите на законодателството могат да се делят на подотрасли; така отрасълът на административното законодателство се дели на чиновническо, полицейско, военно и др. законодателство) **или правен институт** на законодателството (законодателните отрасли могат да се делят и на правни институти, които обединяват правните норми, регулиращи качествено обособени групи обществени отношения вътре в отрасъла, напр. правния институт на дарението в гражданското законодателство). Критериите за това деление са: предметът и методът на правното регулиране и степента на кодификация на законодателството. **Предмет на правно регулиране** – това е определена група обществени отношения, близки по своите предметни признаци, която изисква съответна законова регламентация (напр. трудовите, семейните, финансовите, вкл. данъчните отношения и др.). **Метод на правно регулиране** – това е начинът на въздействие на правните норми, които се съдържат в съответните нормативни актове, върху определен (по признаци и свойства) кръг обществени отношения (метод на власт и подчинение или на равнопоставеност, диспозитивност, т.е. предоставящ възможност на избор за поведение и др.). **Степента на кодификация** се определя от наличието на кодекси (сборници от закони)

или група кодификационни актове. Присъствието на кодификационен акт е едно от условията, за да се признае група правни норми за отрасъл на законодателството.

3.3 ОСНОВНИ ПРАВА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ГРАЖДАНИТЕ НА Р. БЪЛГАРИЯ

➤ *Правната принадлежност на индивида към държавата се разглежда чрез института на гражданството.* Гражданите се намират под правната закрила на своята държава, където и да се намират. Български гражданин по рождение не може да бъде лишен от гражданство, изгонен от страната или предаден на друга държава.

➤ *Държавата защитава и гарантира личните, имуществените, социалните и политически права на своите граждани,* такава като:

- *лични неимуществени права на гражданите,* гарантиращи живота им и тяхната лична неприкосновеност чрез императивни забрани, съгласно които никой не може да бъде подлаган на: оглед, обиск, мъчение, жестоко или унижаващо отношение; на медицински, научни опити; да бъде задържан и др.;
- *право на адвокатска защита* от момента на задържането им и презумпцията за невинност (обвиняемият се смята за невинен до установяване на противното с влязла в сила присъда); никой не може да бъде принуждаван да се признае за виновен и да бъде осъден въз основа на неговото самопризнание и т.н.;
- *право на собственост* и право на неприкосновеност и наследяване на собствеността;
- *неприкосновеност* на личния и семейния живот;
- *неприкосновеност* на жилището;
- *неприкосновеност и тайна* на кореспонденцията;

- *свобода при избора на местожителство, свобода за придвижване вътре и вън от страната;*
- *избирателно право;*
- *право да изразяват мнение и да го разпространяват;*
- *право да търсят, получават и разпространяват информация;*
- *право на събрания и манифестации;*
- *право на жалби, предложения и петиции до държавните органи;*
- *право на свободно сдружаване;*
- *право на труд;*
- *право на обществено осигуряване и социално подпомагане;*
- *право на здравно осигуряване;*
- *право на образование;*
- *право на здравословна и благоприятна околна среда и др.*

➤ ***Задължения на българските граждани:***

- **да спазват и изпълняват Конституцията и законите;**
- **да зачитат правата и законните интереси на другите;**
- **да защитават и тачат Отечеството си;**
- **да плащат данъци и такси;**
- **да оказват съдействие на обществото в случай на природни и други бедствия.**

4.

ИЗТОЧНИЦИ НА ПРАВОТО И ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО

Ключови понятия:

*Източници на правните норми;
международни императивни принципи и международни
договори; нормативни актове (видове); правови обичаи;
съдебна практика (съдебен прецедент);
договорно споразумение.*

Под източници на правните норми се разбират начините на формирането им, т.е. процедурите и актовете, чрез които тези правни норми стават позитивно право и законодателство, придобиват валидност и се реализират в живота. При формулирането на правото като съвкупност от правни идеи, норми и правоотношения се очертават следните групи източници на правни норми:

- международноправни императивни принципи и международни договори;
- нормативни актове (*ius scriptum* – “писано” право);
- правови обичаи (*ius non scriptum* – “неписано” право);
- съдебна практика (прецедент);
- договорно споразумение и др.

➤ **Международноправните императивни принципи и международните договори** са част от международното право – това е израз на осъзнаването, че всяка **отделна държава е само част от реално съществуващата международна общност**. Съвременното международно право съдържа принципи и норми, които са признати от всички държави и са задължителни за тях. Локалните международни правила, съдържащи се в договорите между отделните държави, трябва да са съобразени както с вътрешнодържавното законодателство, така и с общопризнатите международни норми. Международноправните норми на ратифицираните международни договори имат предимство пред нормите на вътрешното законодателство. В случай

на противоречие с правните норми на международния договор, нормата на вътрешното законодателство остава да съществува, без да бъде прилагана. При прекратяване на действието на международния договор противоречащата му правна норма от вътрешното законодателство пак се прилага, ако дотогава тя не е била отменена.

➤ **Нормативните актове са официални писмени документи, издадени от компетентните държавни органи, които установяват правните норми, регламентиращи определени сфери на обществените отношения.** Групата на нормативните актове, т.нар. “писано” право, е един от основните източници на правните норми. Това са: **Конституцията, законите, подзаконовите нормативни актове** (постановленията на Министерския съвет, правилниците, наредбите, инструкциите на министри и други централни органи, актове на общинските съвети). Системата на нормативните актове има *йерархическа структура*.

Най-голяма юридическа сила има Конституцията, след нея – законите. Всички останали нормативни актове трябва да бъдат съобразени с тях. **Основно понятие в тази система е законът. Законът е правна норма, създадена от законодателната власт на държавата.** Съществуват няколко класификации на законите. С оглед на тяхното значение и сила за обществото законите се разделят на *конституционни и обикновени*. Конституционните са основни закони, съдържащи правни норми от най-общ характер, които служат за основа, върху която се развива законодателството в държавата. Обикновените закони не бива да противоречат на Конституцията. Според материята, която уреждат, законите биват: граждански, наказателни, финансови, процесуални и др. Според това дали се уреждат цели области на правото, или отделни негови части, се различават *кодекси и отделни закони*. С кодекс се уреждат обществените отношения, които са предмет на цял клон на правната система или на особено важен негов дял (напр. Трудовият кодекс е систематизиран законодателен акт, регулиращ трудовите отношения между работника и работодателя и др.).

Освен законите в групата на нормативноправните актове влизат **подзаконовите актове** на изпълнителната власт: правилниците, наред-

бите, инструкциите, наредбите на общинските съвети. **Правилник** се издава за прилагането на закона като цяло (напр. Правилник за прилагане на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи – ППЗСПЗЗ). **Наредба** се издава за прилагане на отделни разпоредби или части на нормативен акт от по-висока степен. **С инструкции** се дават указания на подчинените органи по прилагане на правилници и наредби. Обикновено инструкциите се издават от специализирани органи на централната администрация. **Наредбите на общинските съвети** се характеризират с ограничен териториален обхват, освен това те могат да се отнасят до точно определени матери (напр. комунално-битова дейност и др.).

➤ **Правовият обичай е санкционирано от държавата правило за поведение, което се е наложило вследствие на фактическото му и продължително прилагане и което се е изпълнявало с убеждението, че то е правно задължително.** Правовият обичай трябва да отговаря на следните изисквания:

- да съдържа в себе си норми, които се основават на “правно убеждение” и се проявяват в повече или по-малко често прилагане;
- да не противоречи на разумността;
- да не нарушава добрите нрави;
- да няма в основата си заблуда;
- да се явява резултат от функционирането на една или друга национална институция.

Понастоящем правовият обичай сравнително рядко се използва като източник на правни норми. По-широко приложение той има в областта на търговията изобщо, във външната и морската в частност (обичаи на търговското мореплаване, обичаи на пристанищата, международни обичаи).

➤ **Съдебна практика (прецедент). Прецедентът** (лат. praecedens – предхождащ) **е поведение в определена ситуация, което се разглежда като образец за поведение при аналогични**

обстоятелства. Съществуват два вида прецеденти: съдебен и административен. *Съдебен прецедент* е съдебно решение по конкретен спор (дело), задължително за съдилища от същата или по-ниската инстанция при решаване на подобни спорове (дела) или служещо за образец при тълкуване на закона. Страните на прецедентното право са: САЩ, Великобритания, Канада, Австралия и др. *Административен прецедент* – решение, прието от административен орган или административен съд по определен административен въпрос, разглеждано като образец при решаване на подобни проблеми.

В България съдебният прецедент не е признат за пряк източник на правни норми. Обаче, както и в редица други европейски държави, не се отрича значението на съдебната практика при функциониране на правната система. Обобщаването на съдебната практика става чрез постановления и тълкувателни решения на Върховния съд. Тези постановления и тълкувателни решения се публикуват в съответни бюлетини и сборници. Постановленията и решенията на Върховния съд черпят своята задължителна сила от подчиненото положение на по-ниските инстанции на Върховния съд, от авторитета на последния.

➤ **Договорното споразумение – като косвен източник на правни норми.** В чл.9 от ЗЗД е записано: “Страните могат свободно да определят съдържанието на договора, доколкото то не противоречи на повелителните норми на закона и на добрите нрави” и **“Договорите имат сила на закон за тези, които са ги сключили”**. Договорите могат да бъдат изменени, прекратени, разваляни или отменени само по взаимно съгласие на страните или на основания, предвидени в Закона (чл.20 ЗЗД). Принципът на свободното договаряне създава предпоставки за появата на нови правила за поведение, които не са посочени изрично в Закона или друг нормативен акт.

5.

ПРАВНИ НОРМИ – СТРУКТУРА, ДЕЙСТВИЕ, РЕАЛИЗАЦИЯ И ТЪЛКУВАНЕ. ВИДОВЕ ПРАВНИ НОРМИ

Ключови понятия:

Понятие за правна норма;

логическа структура на правната норма (хипотеза, диспозиция и санкция); действие (в пространството, във времето и по отношение на лицата), реализация (съблюдаване, прилагане) и тълкуване на правните норми; видове правни норми.

5.1

ПРАВНИ НОРМИ

- Правната норма е общо правило за поведение, съдържащо мярка за възможното или дължимото поведение на правен субект, установено в нормативно-правните актове (законодателството) и санкционирано от компетентните органи на държавната власт.

- Правните норми се отнасят към групата на етическите норми. Отличителните белези на правните норми са:
  - **волеви** израз на държавните органи;
  - **многократност** на прилагането (адресирана е не към отделно лице, а към неопределен кръг лица, т.е. прилага се не към единствен случай, а към неопределено множество случаи);
  - **всеобщ** характер (ориентира се към типове, а не към отделни ситуации);
  - **формална** определеност на предписанията, съдържащи се в правната норма;

- съподчиненост и строга *йерархия на правните норми*;
- *закрила* от страна на държавата.

5.2

ЛОГИЧЕСКА СТРУКТУРА НА ПРАВНАТА НОРМА

➤ *Под структура на правната норма се разбира нейният вътрешен строеж, т.е. начинът на връзка между вътрешните ѝ елементи* (микроструктура). *Логическата структура на правната норма включва три елемента: хипотеза, диспозиция и санкция.* В хипотезата на правната норма са посочени **факти и обстоятелства от действителността** (юридически факти), при реализирането на които настъпват предвидените правни последици (напр. фактът на *навършването на 18 години* служи като основание за възможността да се разпоредиш със своето имущество след смъртта си чрез завещание). В диспозицията се съдържа **самото правило** (правата и задълженията на участниците в правоотношението) **за поведение**, което трябва да се приложи при настъпването на фактите и обстоятелствата, посочени в хипотезата на правната норма (напр. щом навърши 18 години, лицето има *право да съставя завещание*). В санкцията се предвиждат **мерките на държавно-властническо въздействие при неизпълнение на предписаното правило за поведение** от диспозицията, когато са се реализирали юридическите факти, посочени в хипотезата (напр. съгласно чл. 190, т. 1 от Кодекса на труда дисциплинарно уволнение се налага при закъснение или преждевременни напускания на работното място в един календарен месец, всяко от които е не по-малко от 1 час).

5.3

ДЕЙСТВИЕ НА ПРАВНИТЕ НОРМИ

➤ *Правните норми имат действие по време, в пространството и по отношение на лицата.*

- Правните норми имат действие *неопределено време* или за *определен срок*. Безсрочните правни норми действат до отменянето им и влизат в сила от деня на влизането в сила на нормативния акт, в който те се съдържат, обикновено три дни след публикуването му в “Държавен вестник”, освен ако в самия нормативен акт не е посочена датата на влизането му в сила. Отменянето им може да стане или чрез издаването на друг нормативен акт, с който изрично се отменя тяхното действие, или чрез издаване на нов нормативен акт, който съдържа нови правила за поведение, регулиращи същите обществени отношения. След влизането му в сила старите правни норми престават да действат – това е т. нар. мълчалива отмяна.

Срочните правни норми действат толкова време, колкото предвиждат съдържащите ги нормативни актове, т.е. срокът на действието им е изрично определен в самия нормативен акт. След изтичането на този срок действието им се прекратява автоматично, чрез мълчалива отмяна.

Възможно е съчетаване на изричната и мълчалива отмяна на правните норми.

Новите правни норми имат действие по отношение на случаи, които са възникнали след влизането им в сила, а не за минало време, т.е. принципно те нямат обратна сила (обратно действие). Ако по някакви причини се налага правните норми все пак да имат обратно действие, тогава това обстоятелство трябва изрично да бъде посочено в самия нормативен акт, който ги съдържа.

- В зависимост от *действието им в пространството правните форми биват*: 1) правни норми от *национално значение* – проявяват се върху територията на цялата държава, 2) правни норми от *местно значение* – проявяват се върху територията на определена местност. Съгласно нормите на международното право и въз основа на сключените международни конвенции и споразумения между Република България и други страни територията на дипломатическите мисии в чужбина, на корабите при задграничните им пътувания се смята за национално пространство, върху което действат българските правни норми, ако не е предвидено друго.

- По отношение на лицата правните норми имат действие *спрямо всички лица, които се намират на територията на страната* – българските и чуждите граждани или лицата без гражданство. При определени случаи, които се налагат от развитието на държавата и правната система, правните норми действат върху територията на цялата страна, но *спрямо определен кръг лица или органи* (напр. задължението за носене на документите за правоуправление на МПС важи само за техните водачи).

Правните норми се прилагат и към чужденците с оглед на извършените от тях правни действия, доколкото не са налице фактически състави с международен елемент, към които следва да се приложат международните правни норми или нормите на друга държава.

5.4

РЕАЛИЗАЦИЯ НА ПРАВНИТЕ НОРМИ. ТЪЛКУВАНЕ

➤ **Реализацията на правните норми представлява начин за осигуряване на връзка между тях и обществените отношения.** Начините могат да бъдат разнообразни. По-важните от тях за правния живот са: **съблюдаване, използване и прилагане** на правните норми.

- **Съблюдаването** на правните норми е реализацията им чрез правомерно поведение на правните субекти (напр. пресичането на улицата в посоченото място или да не се вреди другиму и др.).
- **Използването** на правните норми е реализацията им чрез извършването на правомерни действия от правните субекти с цел постигане на определени правни резултати за задоволяване на техните интереси (напр. сключване на правна сделка).
- **Прилагането** на правните норми е специфичен способ на реализацията им. Той се различава от съблюдаването и използването им по това, че задължително от едната страна на общественото отношение стои упълномощен за това компетентен държавен орган:

административен или съдебен. Прилагането се осъществява чрез издаване на специални актове: *административни индивидуални актове* (напр. наказателно постановление на КАТ, заповед, разпореждане и др.) и *съдебни актове* (решения по граждански спорове и присъди по наказателни дела и др.). Процесът на прилагането на правните норми е логически процес, той често се придружава от използването на *аналогията на закона и правото*. При аналогията на закона отделно правно предписание се нагажда към случаи, които законодателят е нямал предвид при неговото съставяне, т.е. осъществява се прилагане към отношенията, неурегулирани от закона, правовия обичай или деловата практика, на правните норми, които регулират подобни обществени отношения. При отсъствие и на такива норми правата и задълженията на страните се определят, изхождайки от общите начала и смисъла на действащото право. Следователно при аналогията на правото се изхожда от това, че правните норми се намират във връзка помежду си и от тях се извличат определени *общи правни принципи*. Тези принципи се извличат от няколко (много) правни предписания на обективното право.

➤ **Тълкуването** е задължителна процедура при такива правни процеси като: прилагане, правотворчество (разработването на закони и др. нормативно-правни актове); систематизация на законодателството; научна дейност и др. Необходимостта от тълкуване се обяснява от обстоятелството, че мисълта се развива по-бързо от езиковите форми.

Тълкуването, или интерпретацията на една правна норма се състои в използването на всички методи за определянето на нейното точно съдържание.

Класификации на методите на тълкуването:

▶ **Според средствата**, които се използват при изясняване на точния смисъл и съдържание на правните норми, тълкуването бива: *граматическо и функционално*.

- При **граматическото тълкуване** се анализира текстът на **правната норма, т.е. установява се само езиковото значение на думите и изреченията**. В повечето случаи смисълът на правната норма се обяснява буквално (**буквално тълкуване**). Възможно е да възникне определено несъответствие между социалноправното съдържание на правната норма и нейния текст, тогава се използва **разширително (екстензивно) или ограничително (рестриктивно) тълкуване**. При разширителното тълкуване съдържанието на правната норма се разбира по-широко от нейния текст, а при ограничителното тълкуване **съдържанието се разбира по-тясно**, отколкото то се представя в словесното изражение.
  - **Функционалното тълкуване е свързано с похвати, които помагат да определим връзките (функциите) на дадената правна норма с цел изясняване на нейното точно съдържание**. Разновидностите на функционалното тълкуване са: систематическо, логическо, историко-политическо, използване на аналогия.
  - При *систематическото* тълкуване се установяват връзките на дадената правна норма с други правни норми, близки по съдържание.
  - При *логическото* тълкуване се използват похватите на формалната логика при анализа на правната норма.
  - *Историко-политическото* тълкуване изисква анализ на социалната роля на правната норма, нейните цели, намеренията на законодателя, социалнополитическата обстановка, която обуславя нейното създаване и т.н.
- **Според правните последици**, които предизвиква, тълкуването бива: **официално и неофициално**.
- **Официалното тълкуване** се дава от упълномощени за това компетентни органи, формулира се в специални актове и има задължителна сила по отношение на определен кръг правни субекти. Разновидностите на официалното тълкуване са: *нормативно и казуално*.

Нормативното тълкуване е онова тълкуване, което се прави от самия законодател със специален нормативен акт. То не подле-

жи на съмнение и е задължително за всички. Нормативното тълкуване бива: автентично и неавтентично. Автентичното тълкуване се прави от органа, издал нормативния акт, който е предизвикал неясноти и противоречия. Неавтентичното тълкуване се прави от друг орган, който притежава установени със закон специални пълномощия.

Казуалното тълкуване е разяснение на правната норма, което се дава от съдебен, административен или друг компетентен орган по повод на конкретно дело и което тълкуване е задължително само за страните по конкретното дело.

- **Неофициалното тълкуване** се дава от органи, организации, учреждения и лица под формата на препоръки и съвети. Неофициалното тълкуване няма задължителна сила. Един от видовете на неофициалното тълкуване е *доктриналното тълкуване*.

Доктриналното тълкуване се прави от учени, практики и др. в статии, монографии, коментари, лекции и др. То спомага процеса на усъвършенстване на законодателството, но не притежава никаква задължителност.

5.5

ВИДОВЕ ПРАВНИ НОРМИ

Правните норми биха могли да бъдат класифицирани по следния начин:

а) според съдържанието им:

- *норми на публичното и частното право*. Чрез публичноправните норми се регулират отношения от общодържавен интерес, при които се използва императивният метод на правно регулиране (напр. нормите на административното законодателство). Нормите на частното право регулират отношения от частен интерес между правните субекти чрез метода на равнопоставеност (напр. нормите на гражданското или търговското законодателство);

- *материални и процесуални норми*. Материалните правни норми легитимират интересите на правните субекти (напр. нормите на трудовото, гражданското, финансовото и др. законодателства).

Процесуалните правни норми определят процедурата по легитимация на интересите, съдържащи се в материалните правни норми и реда по защита на нарушените права (напр. нормите на наказателно-процесуалното, гражданско-процесуалното и административно-процесуалното законодателство).

б) според териториалното им действие: *общи и локални.*

Общите правни норми действат върху територията на цялата държава. *Локалните* правни норми имат действие върху определена част от държавната територия.

в) според персоналното им действие: *общи и особени.*

Общите се отнасят до всички правни субекти. *Особените* правни норми се отнасят до определени групи правни субекти (напр. до военнослужещите, лекарите и др.);

г) според начина на прилагането им: *самостоятелни и несамостоятелни.*

Самостоятелните правни норми при прилагането им не се нуждаят да бъдат свързани с други правни норми (напр. съгласно чл.24 от Закона за особените залози: “Регистърът е публичен. Всеки може да иска справка или издаване на удостоверение за липсата или наличието на вписано обстоятелство”). *Несамостоятелните* правни норми при прилагането си се нуждаят да бъдат свързани с други правни норми (напр. според чл.35 (3) от Закона за особените залози: “Когато някой от присъединените кредитори оспори получаването на обезщетение за заложеното имущество или възмездността на отчуждаването му, зложният кредитор установява по искон ред правото си по чл.10.”).

д) според диспозицията на правната норма: *задължаващи, забраняващи и оправомощаващи.*

Задължаващите правни норми съдържат предписания да се извършат някои положителни действия, т.е. да се направи нещо (напр.

съгласно чл.381 (1) ТЗ: “Договорът за застраховка се сключва писмено като застрахователна полица или друг писмен акт.”). *Забраняващите* правни норми съдържат предписание за бездействие (напр. според чл.57 ТЗ: “Не може да бъде едноличен търговец лице, което: 1) е в производство за обявяване в несъстоятелност; 2) е невъзстановен в правата си несъстоятелен; 3) е осъдено за банкрут.”). *Оправомощаващите* правни норми в своите предписания установяват правомощията на правните субекти, възможността на правните субекти да действат по определен начин (напр. съгласно чл.38 ЗЗД: ”Упъл-номощителят има право винаги да оттегли пълномощието, а пълномощникът – да се откаже от него.”).

е) според задължителността на правната норма: императивни и диспозитивни.

Императивните правни норми точно определят правата и задълженията на правните субекти, т.е. правилата за поведение не могат да се променят по желание на страните по правоотношението (напр. съгласно чл. 54 ТЗ: “Началният баланс за всяка година трябва да съответства на заключителния баланс по предходната година. Баланс се съставя и при прекратяване на дейността на търговеца.”). *Диспозитивните* правни норми съдържат правила за поведение, които се прилагат само тогава, когато страните по правоотношението не са установили други правила (например в чл.56 от Закона за авторското право и сродните му права са посочени диспозитивни права при договора за публично представяне или изпълнение: “Ако в договора не е предвидено друго, смята се, че: 1) авторът може да отстъпи правото на публично представяне и на други ползватели извън населеното място, в което ползвателят има седалище; 2) срокът на действие на договора е 3 години; 3) ползвателят е длъжен да представи публично произведението в срок от 1 година от получаването му [...] и други.”).

Императивните правни норми по-често се срещат в публичното законодателство, а диспозитивните – в частното.

ж) презумпции и фикции:

Като отделна група правни норми се обособяват юридическите презумпции и фикции.

Презумпцията (предположение) е начин на юридическо разсъждение, с помощта на което от установяването на един факт се извежда друг факт, който не е доказан, т.е. последиците, които законът извежда от един познат за един непознат факт. Презумпциите определят начините за прехвърляне на тежестта на доказване. Например презумпцията за невиновност в наказателното право предполага, че обвиняемият се счита за невинен, докато не се докаже вината му по установения от закона ред. Презумпциите биват **оборими** (обикновени) и **необорими** (абсолютни). Например оборима е презумпцията на бащинството, необорима – презумпцията на майчинството при естествено оплождане. Майчинството се доказва с факта на раждането на детето – факт, който може да бъде установен по абсолютен начин. Бащинството се доказва чрез предположение, което може да бъде оспорвано.

Юридическата фикция е процедура на юридическата техника, чрез която се смята за съществуваща ситуация, която явно противоречи на реалността. Такава волева промяна на действителността цели създаването на определени правни последици. Една от функциите на фикцията е разширяване обсега на действащото законодателство. Така създаването на понятието “юридическо лице” в гражданското и търговско право (например създаване на търговско дружество) разширява кръга на правните субекти, участващи в търговския оборот. Или фактът на произхода (в семейното право), независимо дали той се основава на сключен граждански брак или не, създава отношения между децата и родителите. Юридическите фикции са продукти на правото.

6.

ЮРИДИЧЕСКИ ФАКТИ

Ключови понятия:

Понятие за юридически факт; видове (събития и действия, прости и сложни, правомерни и неправомерни, състояния и юридически постъпки, правопораждащи, правопроменящи, правопогасяващи и правопрекратяващи).

За възникване, изменение или прекратяване на правоотношенията се изисква не само заинтересоваността на правните субекти, но и настъпване на определени жизнени обстоятелства и факти.

В хипотезата на правната норма държавата определя обстоятелства и факти от действителността, които се признават за значими (релевантни) в правоотношението и които задължително водят след себе си юридически последици. Такива обстоятелства, условия и факти от действителността в правото се наричат **юридически факти**. Законодателят разработва за всеки факт, който признава за значим, схема на определено поведение на правния субект (човекът или човешката общност) – поведението, което е изискуемо при проявяването на факта в реалния живот. Юридическите факти формират своя подсистема в системата на социалнозначимите факти. **Основният елемент** на тази подсистема е **единичният юридически факт**. Относителната му автономност се проявява във факта, че дори и един, той може да предизвика различни модификации на правните отношения между правните субекти, които са в обсега на действието му (напр. фактът на раждане на дете в организирано общество веднага поражда определени правни отношения между детето и родителите, роднините му, социалноосигурителните служби и обществото като цяло).

➤ **Юридическите факти могат да бъдат класифицирани по следния начин:**

1. Според проявлението на човешката воля – **събития, действия, състояния и юридически постъпки**. **Събитията** (раждане, смърт,

земетресение, валежи, пожар, изтичане на определен период от време и т.н.) не зависят от волята на човека. **Действието** (сключване на сделка, явяване в съда и др.) е волево проявление на човека. Юридическите действия се делят на **действия** и **бездействия**. Юридическото действие е да се направи нещо, да се даде нещо. Юридическото бездействие се разбира като въздържане от действие (напр. лицето е било длъжно да извърши определено действие, а се е въздържало да стори това или лицето не е упражнило субективното си право в определения срок, или лицето е имало задължение да се въздържа от действие). Освен това действията биват **правомерни** и **неправомерни**. Към правомерните действия се отнасят юридическите актове (заповед за назначаване на работа); разнообразни правни сделки (напр. покупко-продажба, заем, наем, лизинг и др.); заявления, жалби (напр. заявление за получаване на пенсия, касационна жалба и др.). Неправомерните действия се делят на престъпления, административни, гражданскоправни и дисциплинарни правонарушения. **Състоянието** (болест, афект и др.) не подлежи на пълен контрол от човешката воля. **Юридическите постъпки** (създаване на художествено произведение, намиране на вещ и др.) са такива действия на лицата, с извършването на които законът свързва настъпването на юридическите последици, независимо от волята, желанието и намерението на тези лица.

2. Според броя на фактите – **единични** (прости) факти и **сложни** (фактически състави). Обикновено простите юридически факти са юридически събития, които не са свързани с волево проявление на човека – затова законодателят предвижда в правните норми незабавна реакция на проявата на тези факти в социалния живот чрез съответното правило за поведение на субектите. Простите юридически факти са значително по-малко на брой в реалния живот. В повечето случаи човекът извършва определени волеви действия, с цел да предизвика пораждането, изменението, погасяването или прекратяването на правните отношения между субектите. Това предполага проявяването не на единичния факт, а на **съвкупност от юридически факти в определена логическа последователност** – т. нар. **фактически състав**. Например, съгласно чл. 70 от Закона за собствеността владелецът (лицето,

упражняващо фактическа власт върху вещь) е добросъвестен, когато владее вещица на правно основание, годно да го направи собственик, без да знае, че праводателят му не е собственик или че предписаната от закона форма е била опорочена. Достатъчно е добросъвестността да е съществувала при възникване на правното основание. Фактическият състав на добросъвестното владение е: а) Сключена правна сделка (правно основание), в резултат на която лицето получава фактическа власт над вещица (владение). б) Лицето не знае, че праводателят му не е собственик или че предписаната от закона форма е била опорочена. в) Владението да е постоянно, спокойно, непрекъснато, да не подлежи на съмнение. г) Лицето държи вещица като собствена). Липсата на един от посочените факти лишава лицето от качествата на добросъвестен владелец и от желаната правна закрила (например използването на института на придобивната давност).

3. *С оглед на правните последици*, които фактите предизвикват – **правопораждащи, правопрменящи, правоогасяващи или правопрекратяващи факти**. Правопораждащите юридически факти предизвикват пораждането на субективни права и правни задължения (напр. фактът “продажба на вещь”). Правопрменящите юридически факти предизвикват промени в съдържанието на вече съществуващите субективни права и правни задължения (напр. при договор за цесия, представляващ прехвърлянето на вземане от един кредитор на трето лице, се променя носителят на едно субективно право). Правоогасяващите юридически факти предизвикват погасяването на субективни права и правни задължения (напр. фактът на изтичането на определения от закона период от време, през който носителят на субективното право не го е упражнил, погасява даденото субективно право). Правопрекратяващите юридически факти прекратяват субективните права и правни задължения (напр. изпълнение на задължението). Често един юридически факт може да предизвиква няколко правни последици – напр. смъртта на човек **прекратява** трудовите и семейните му отношения, **поражда** възможност за наследниците му да наследят имуществото му, **изменя** правното положение на живия съпруг спрямо общата собственост и др.

7. ПРАВНИ ОТНОШЕНИЯ. СУБЕКТИВНИ ПРАВА И ПРАВНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ. ОБЕКТИ НА ПРАВНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Ключови понятия:

*Понятие, съдържание (субективни права и правни задължения);
обекти на правните отношения (действия, вещи, права).*

7.1 ПРАВНИ ОТНОШЕНИЯ

- За да се превърне едно обществено отношение в правоотношение, е необходимо:
- **наличие на правна норма**, която определя съществуването на това отношение;
  - **осъществяване** в реалния живот **на юридическия факт**, който е посочен в хипотезата на правната норма;
  - **установяване на конкретна връзка между определени правни субекти** (лицата, признати от правния ред за носители на правото) **чрез субективни права и правни задължения**.

Правоотношението е урегулирано от правната норма обществено отношение, участниците в което се явяват носители на субективните права и правни задължения при проявлението на определен юридически факт. Съдържанието на правоотношението включва преди всичко субективни права и правни задължения, т.е. правната норма определя границите на власт и подчинение в отношенията между хората, като предоставя на едни права, а на други – задължения, в зависимост от степента на задоволяване на определени интереси.

7.2

СУБЕКТИВНИ ПРАВА И ПРАВНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ

➤ *Субективното право* (правото на субекта) е елемент на конкретното правоотношение, което възниква при настъпването на определен юридически факт. Използването на термина “субективно” право е условно, защото това право съществува напълно реално в обективната действителност. С този термин обаче законодателят иска да акцентира върху принадлежността на правото на конкретния субект, което се съдържа в действащата правна норма (обективно право). Предпоставка на субективното право е правоспособността на субекта (абстрактната способност на лицето да бъде носител на права и задължения). В тази връзка **“субективно право е признатата и гарантирана от закона възможност едно лице да има определено поведение и да иска от друго лице (лица) спазването на определено поведение за задоволяване на признатите му от закона интереси”, а “правното задължение е предписаното и гарантирано от закона поведение, което едно лице трябва да има спрямо друго за задоволяване на признати от закона интереси”** (проф. В. Таджер).

За да се осъществи едно правно отношение, винаги на едно субективно право трябва да съответства едно правно задължение, т.е. да съществува определена корелация. При нея едната страна е **активна** – т.е. правно овластена, а другата – **пасивна**, т.е. правно задължена, в зависимост от интереса. Това обстоятелство обяснява съществуването на **едностранни** и **двустранни правоотношения**. При едностранното правоотношение едната страна е само правноовластена, а другата – само правнозадължена. При двустранното правоотношение и двете страни едновременно са правноовластени (**активни**) и правнозадължени (**пасивни**).

➤ *Класификация на субективните права:*

1. В зависимост от вида на обществените отношения, регулирани от различни законодателни отрасли – **граждански права, трудови права, административни права, процесуални права и др.**

2. Според съдържанието на субективните права – притезателни (първични) и **непритезателни** (вторични). Притезателните установяват правото на носителя им да иска от другата страна по правоотношението спазването на определено поведение. Към тях се отнасят: **лични субективни права**, които нямат парична оценка (напр. право на живот, име, лична свобода и др.); **имуществени субективни права**, които се оценяват чрез паричен еквивалент (напр. вещни права, облигационни права, авторски и изобретателски права и др.); **комбинация от лични и имуществени права** (напр. изобретателски права, семейни права, авторски права).
3. Според кръга на правно задължените лица субективните права са **абсолютни** и **относителни**. **Абсолютните** субективни права се защитават срещу всекиго: неопределен кръг лица (напр. правото на собственост). **Относителните** субективни права създават задължение за едно или няколко определени лица (напр. при договор за покупко-продажба продавачът на вещта е в правото си да иска от купувача заплащането на цената ѝ).
4. Според това дали може да се променя носителят им субективните права биват: **прехвърлими** (напр. право на собственост) и **непрехвърлими** (напр. право на телесна неприкосновеност, авторство, лична свобода и др.).
5. Според зависимостта от други права субективните права биват: **главни** (напр. правото на вземане по договор) и **акцесорни** (добавъчни) (напр. правата при ипотека, залог, неустойка и др.).
6. Според възможността да бъдат делими – **делими** (напр. вземаната за парична сума) и **неделими** (напр. правото на име и др.).

7.3

ОБЕКТИ НА ПРАВНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Под обект на правните отношения се разбира всичко онова, което се подвежда под признатия от закона интерес за правния субект, и по повод на което правоотношенията възникват, променят се и се прекратяват.

Правните норми определят кои обекти от материалния и интелектуалния свят на даденото общество са обекти на правоотношенията. **Обектите** на правните отношения условно могат да бъдат: **права върху човешките действия (бездействия) и вещи, вкл. пари и ценни книги.**

- **Действията (бездействията)** са волево проявление на човека, с цел реализация на определени субективни права и задължения (напр. с договор за поръчка довереникът се задължава да извърши за сметка на доверителя възложените му от последния правни действия). Като такива обекти в гражданското и търговско право могат да се представят **работите и услугите**. **Работата** винаги предполага създаване или преработка на някое материално благо (напр. строителство на сграда). Извършването на **услуга** не предвижда създаване или преработка на материалното благо, а извършване на юридически, медицински, консултантски и други действия.
- **Вещи** са обособени части от външния материален свят, създадени по естествен начин или чрез изкуствена преработка (производство).

Вещите се класифицират на:

1. **недвижими и движими вещи.** **Недвижими** вещи са: земята, растенията, сградите и другите постройки и въобще всичко, което по естествен начин или чрез действието на човека е прикрепено трайно към земята или постройката. Специфичен вид на недвижимостта е **предприятието** – имуществен комплекс, който се използва за осъществяване на търговска дейност. В състава на предприятието влизат вещи, вземания, задължения, права върху средствата за индивидуализация на субекта, фактическите отношения на търговеца. Всички други вещи, включително и енергията, са **движими вещи** (чл.110 от Закона за собствеността).
2. **потребими и непотребими вещи.** **Потребими** вещи са тези, които изчезват с тяхното първо употребяване, съобразно тяхното предназначение (напр. хляб, вино, въглища и др.). **Непотребими** вещи са тези, които не изчезват с тяхното първо употребя-

ване, а продължават да служат по предназначението си (напр. книга, автомобил, нива и др.). Движимите вещи биват потребими и непотребими, докато недвижимите вещи са винаги непотребими. Правното значение на това деление се състои в това, че всяка една от вещите може да бъде предмет на определени правни сделки.

3. **делими и неделими вещи.** Делими са тези вещи, при делбата на които всяка отделна част изпълнява същата функция като цялата вещь и има съответна част от нейната стойност (напр. земя, тебешир, захар, вино и др.). **Неделима** е вещта, част от която при нейното разделяне не може да изпълнява същата функция като цялата вещь, нито стойността на частта съответства на част от стойността на цялата вещь (напр. леген, стол, кола, стълбището на една къща и др.). Знанието за възможностите на делимостта на вещите от правна гледна точка оказва влияние върху съдържанието на правните сделки и техните клаузи.
4. **родови и индивидуално определени вещи.** **Родово определени** вещи са всички вещи, които имат общи белези и поради това им обективно качество могат да се заместват по брой, качество и тегло (напр. един тон захар, 2 литра вино и др.). Погиването на родово определената вещь не води до отказ от изпълнение на задълженията на длъжника. **Индивидуално определената** вещь се характеризира с индивидуални признаци, позволяващи да бъде отделена от редица други вещи (напр. картина – портретът на българката от Вл. Димитров-Майстора). В случай на погиване на такава вещь, длъжникът обективно е възпрепятстван да изпълни своето задължение, само ако кредиторът ще приеме друга престация (друга картина на Вл. Димитров-Майстора или друг художник).
5. **сегашни и бъдещи вещи.** Сегашните вещи са тези, които вече съществуват като самостоятелни вещи. **Бъдещите** вещи са тези, които още не са изработени, но длъжникът се задължава да ги изработи.
6. **неотчуждаеми вещи, вещи извън гражданско обращение, вещи с ограничено обращение, свободно обрацаеми вещи.** **Неотчуждаемата** вещь е следствие на съдържанието на право-

то, а не качество на вещта. Неотчуждаемостта на вещта не може да се създаде по волята на страните по правоотношението, а е установена от закона (напр. не подлежат на отчуждение вещи – публична държавна (общинска) собственост). **Вещите извън гражданско обращение**, изхождайки от публичните интереси, **не могат да бъдат предмет на определен вид правни сделки (вкл. на придобиване на право на собственост по давност)** и други правни действия в гражданския оборот в течение на периода, докато трае необходимостта от този правен статут на вещта (напр. улиците, площадите, паметниците, военностратегическите съоръжения и др.). **Вещите, ограничени в обращението** могат да се притежават само от определени участници в оборота или тяхното обращение се допуска със специално разрешение (напр. огнестрелно оръжие). Правният режим на такива обекти се определя от закон. **Свободно обращаемите вещи** са тези, които могат свободно да се отчуждават по реда на универсалното правоприемство (напр. чрез наследяване, сключване на сделки и др.).

7. **прости и сложни вещи.** **Простата вещь** е самостоятелна вещь, представляваща физическо, функционално и икономическо единство (напр. стол, бюро и др.). **Сложните вещи** представляват функционално-икономическо единство на две или повече вещи, където едната задължително е *главната*, а другата е *допълнителна (принадлежност) към главната* (напр. бравата – главна вещь, и ключовете към нея – принадлежност).
8. **плодове.** **Плодовете** представляват група вещи, които имат специфично правно положение. Те се делят на *естествени* и *граждански*.

Естествени плодове са тези, които произхождат от вещь майка по органичен начин (напр. житото, разплодът на животните и др.). *Граждански* плодове са тези, които се получават във връзка с използването на вещта (напр. лихви от парични суми, възнаграждение за наем на вещта, ренти и др.). При естествените плодове в периода, когато плодът физически още не се е отделил от плодоносната вещь, той не представлява самостоятелен обект на правото, а е част от вещта майка и следователно

принадлежи на нейния собственик. С отделянето на плода той придобива качества на самостоятелен обект на правото, по повод на който могат да се сключват правни сделки.

Гражданските плодове не се отделят от основната вещ и не са заложени в нея. Производството на граждански плодове е изкуствен процес (напр. даването под наем на *апартамент* създава граждански плод – *пари*), който създава друга вещ.

9. пари – специфичен вид вещи, които са законно платежно средство, задължително за приемане на територията на страната по тяхната номинална стойност.

10. ценни книги – документи, удостоверяващи (при спазване на установената форма и задължителните реквизити) имуществени права, осъществяването или предаването на които е възможно само при тяхното предявяване. Всички ценни книги, с изключение на емитираните в бездокументарна форма, представляват особена група вещи. Видовете ценни книги се установяват със закон.

► **Признаци на ценната книга са:**

- *връзка на книгата с въплътеното в нея право* – Ценната книга е вещ и върху нея съществува право на собственост; правото, произтичащо от ценна книга, има облигационен или корпоративен характер. Обикновено правото следва съдбата на ценната книга следователно който притежава правото на собственост върху ценната книга, се явява и носител на произтичащо от нея облигационно право.
- *литералност* – Ценната книга трябва да бъде в писмена форма (това не се отнася за бездокументарните ценни книги).
- *строго формален характер* – Ценната книга трябва да съдържа определени формални реквизити, липсата на които или несъответствието на ценната книга на предявяваните изисквания за нейната форма водят до нейната нищожност.
- *легитимация на правния субект*, произтичаща от ценната книга, т.е. ценната книга трябва да съдържа посочване на лицето, което е упълномощено да получи изпълнение по нея.

- *необходимост от предявяване на ценната книга пред длъжника* за реализация на удостоверено по нея право.
- *абстрактен характер* – Правото, произтичащо от ценната книга, не зависи от причините за възникването му, затова дори недействителността на сделката, въз основа на която е издадена ценната книга, не води до недействителност на самата ценна книга.
- *автономност на изразеното в ценната книга право* – то не зависи от правата на предходния притежател и преминава към новия притежател на ценната книга такава, каквото е обозначено в нея. Против държателя на ценната книга не могат да бъдат издигнати възражения, основани върху отношенията с предходния владеец.

► **Видове ценни книги са:**

- **предявителски ценни книги** – всеки техен държател може да иска реализация на правото, произтичащо от тях. Прехвърляне на правото, съдържащо се в такава ценна книга, се осъществява чрез предаването ѝ от ръка на ръка.
- **поименни ценни книги** – притежател на правото, съдържащо се в ценната книга, се явява този, който е посочен в нея. Поименни ценни книги обикновено се прехвърлят по пътя на отстъпка на правото на вземане (цесия). В този случай отчуждителят отговаря при недействителност на правото, но не при изпълнение от длъжника на неговите задължения. В определени случаи се изисква също така вписване в специален регистър (напр. в книгата на акционерите в акционерното дружество).
- **ордерни (на заповед) ценни книги**, правото по които принадлежи на лицето, посочено в тях. Лицето може само да осъществи правото или да назначи със своя заповед друго оправомощено лице. Правото по ордерна книга се прехвърля чрез извършване върху книгата на прехвърлителен надпис (*индосамент или джиро*). *Индосантът* (лице, което е извършило индосамент) носи отговорност не само за съществуването на правото, но и за осъществяването му. Видовете на индосамента са: *ордерен (на заповед)*, в който се посочва името на *индосата* (лицето, върху което се прех-

върля правото); *бланкетен* – без да се посочва името на индосата, който може да впише своето име или да предаде ценната книга от ръка на ръка (т.е. книгата да стане предявителска); *поръчителен* – индосатът не става притежател на правото, а се явява представител на индосанта и действа от негово име и в негов интерес.

► **Разновидности ценни книги: акция, облигация, менителница, чек, коносамент, други (депозитни и спестовни сертификати, банкови спестовни книжки и др.).**

- **Акция** – ценна книга, удостоверяваща право на акционера на участие в управлението на акционерно дружество, право на получаване на част от печалбата на дружеството (*дивидент*), право на част от имуществото след ликвидация на дружеството (*ликвидационна квота*). Правото да емитира акции притежава само акционерното дружество. Акциите могат да се емитират както в документарна, така и бездокументарна форма. Акциите биват: обикновени, поименни и привилегирани, безналични. Привилегирани акции са тези, които не дават на техния владеец право на участие в управлението на акционерното дружество, но му дават възможност с предимство пред другите акционери да получи фиксиран дивидент и ликвидационна квота.
- **Облигация** – ценна книга, удостоверяваща облигационното право на нейния държател на получаване от лицето, емитиращо облигация, в предвидения в нея срок на номиналната ѝ стойност или друг имуществен еквивалент, а също така на фиксиран в нея процент от номинала или други имуществени права.
- **Менителница** – удостоверява с нищо необусловено задължение на издателя ѝ или на друг платец да изплати на получателя по менителницата до настъпване на определен срок определена сума пари. Менителницата може да бъде поименна или предявителска или на заповед. Плащането по менителницата може да бъде обезпечено изцяло или частично чрез менителнично поръчителство (авал). Менителницата е строго формален документ и липсата на поне един задължителен реквизит води до недействителността ѝ (чл. 455 ТЗ). Видовете менителница са: *проста и пре-*

водна (*трата*). Простата менителница удостоверява задължение на издателя ѝ. Преводна менителница (*трата*) – по нея платец не е издателят, а трето лице. Задължението на третото лице възниква от момента на извършване на *акцент* на менителницата (запис върху менителницата за съгласие да се изплати посочената в нея сума).

- **Чек** – *с нищо необусловена заповед на чекодателя към банка за извършване на плащане на посочена сума на чекодържател*. В качеството на платец може да бъде посочена само банка, където чекоиздателят държи своите парични средства, с които той има право да се разпорежда с представяне на чековете. Издаването на чека не погасява паричното задължение, заради което той е издаден, следователно в случай на отказ на банката да изплати сумата, чекодържателят не се лишава от правото да иска изпълнение на задължението от издателя на чека. Видовете чекове са: *поименни, на заповед, предявителски, разчетни (заплащането по които се осъществява в безналична форма)*. Чекът е строго формален документ и при липсата на някой от задължителните реквизити става недействителен (чл.539 ТЗ).
- **Коносамент** – *товароразпоредителен документ, с който се оформя договор за морски превоз на стоки и удостоверяващ правото на своя държател да получи от морския превозвач посочения в коносаментта товар и да се разпорежда с него*.

ТЕСТОВЕ ЗА ПРОВЕРКА:

Въз основа на посочените признаци изведете определение за правоотношение:

- наличие на правна норма, която определя съществуването на това отношение;
  - осъществяване в реалния живот на юридическия факт, който е посочен в хипотезиса на правната норма;
  - установяване на конкретна правна връзка между определени правни субекти чрез субективни права и задължения;
- .....
- .....
- .....

Субективно право:

- а) предписано и гарантирано от закона поведение, което едно лице трябва да има спрямо друго;
- б) призната и гарантирана от закона възможност едно лице да има определено поведение и да иска от друго лице спазването на определено поведение;
- в) поведение на определен субект.

Абсолютните субективни права:

- а) създават задължение за едно или няколко определени лица;
- б) могат да бъдат делими;
- в) се защитават срещу всекиго.

Търговско предприятие:

- а) движима вещ;
- б) недвижима вещ;
- в) имуществен комплекс.

Уличен площад:

- а) неотчуждаема вещ;
- б) вещ извън гражданското обращение;
- в) свободно обръщаема вещ;

часть втора

ОСНОВИ НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО

8.

ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО КАТО ОТРАСЪЛ НА ПРАВОТО И ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО

Ключови понятия:

Понятие и предмет на гражданското право и законодателство; метод на правното регулиране; принципи; функции (регулативна и охранителна); система.

8.1

ПОНЯТИЕ И ПРЕДМЕТ НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО И ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

➤ *Гражданското право е отрасъл на частното право;*

Цел на гражданското право – създаване на най-благоприятни условия за удовлетворяване на частните потребности и защита на частните интереси, а също така балансиране на развитието на икономическите отношения в обществото.

Независимостта, имуществената самостоятелност и юридическото равенство се явяват основа при регулиране на обществените отношения

Предмет на гражданското право са имуществените и личните неимуществени отношения..

- **Имуществени отношения** – отношения между хората по повод на притежаване и въздействие върху материалните блага (имущество). Под “имущество” в гражданското право се разбира: *съвкупност от вещи* или *съвкупност от вещи и имуществени права на вземания* (напр. право на вземане на парични вноски в банките), или *съвкупност от вещи, имуществени права и задължения*. Имуществените отношения биват *статични* и *динамични*. Статичните отношения са свързани с притежаването на имущества от определени лица (напр. право на собственост, права върху чужда вещ и др.). Динамичните отношения са отношения във връзка с преминаването на имущества от едно лице към друго (напр. от продавача към купувача, наследяване и др.).
- **Лични неимуществени отношения** – отношения, възникващи между лицата по повод на нематериални блага, които са без първично икономическо съдържание, независимо от степента на тяхната обвързаност с имуществените отношения. Делят се на: свързани с имуществени отношения и несвързани с имуществени отношения. В първия случай имуществените отношения са производни на лични неимуществени (напр. правото на вознаграждение на автора на произведение), във втория случай – личните неимуществени отношения са автономни, т.е. нямат връзка с другите групи отношения (напр. защита на търговската репутация).

8.2.

МЕТОД НА ПРАВНО РЕГУЛИРАНЕ НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО И ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

➤ **Метод на гражданското правно регулиране** – това е *съвкупност от средства и способности, посредством които гражданското право и законодателство въздействат* (подреджат, регулират

и защитават) *върху имуществени и лични неимуществени обществени отношения*. Гражданскоправният метод е дозволителен

- Основните отличителни признаци на гражданскоправния метод са пет:
  1. *юридическо равенство на страните* – равенство на техния правен статут, който се изразява в признаването на равенство на всички форми на собственост, в самостоятелно създаване на стопански връзки, в аналогични мерки на юридическа отговорност;
  2. *автономия на волята на страните* – често гражданските права и задължения възникват по силата на двустранен волеви акт (договор). Законът установява само общите рамки или предоставя избор относно способите за регулиране на отношенията между страните. Външната намеса в частния живот се допуска само в случаите, определени със закон;
  3. *имуществена самостоятелност на страните* – участниците в гражданския оборот притежават (владяят) имущество, с което те участват в оборота и отговарят по задълженията си;
  4. *имуществен характер на гражданскоправната отговорност* – обекти на споровете са имуществото, а не личността на длъжника. Гражданскоправната отговорност като правило има компенсационен характер;
  5. *защита на гражданските права* – осъществява се предимно по съдебен ред, ако страните самостоятелно не разрешат спорните въпроси; в установени от закона случаи споровете се решават по административен ред.

8.3

ПРИНЦИПИ НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО И ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

➤ *Принципи на гражданското право и законодателство са: закрепените в правните актове общозадължителни положения (начала), върху които е изградено цялото право и законодателство и които изразяват тенденциите на развитие на обществото и неговите потребности.* Те са:

- *юридическо равенство* между участниците;
- *неприкосновеност на собствеността* – принудително отчуждаване е възможно само в установените от закона случаи;
- *недопустимост на външна намеса в частните дела* – този принцип защитава частните дела от действията на публичната власт;
- *свобода на договарянето* – лицето самостоятелно избира контрагента по договора, страните са свободни при сключването на договора и определянето на условията му;
- *принцип на диспозитивността* – самостоятелност и инициатива при реализацията на техните права и носенето на рисковете от участието им в гражданския оборот;
- *принцип на безпрепятствено осъществяване на гражданските права, тяхното възстановяване и закрила*;
- *недопустимост на злоупотреба с право* – в частност с действията, които се осъществяват само с намерението да се навреди другиму.

8.4

ФУНКЦИИ И СИСТЕМА НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО И ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

За гражданското право и законодателство са характерни следните функции:

- *регулативна функция* – създаване на нормални условия за развитието и осъществяването на икономическите отношения;
- *охранителна функция* – изразява се в защита на гражданските права от нарушения. Тя носи предимно компенсационен (възстановителен) характер;

➤ **Гражданското право и законодателство са система от правни идеи, правни норми и правоотношения, предполагаща не само тяхното единство, но и диференциация по подотрасли и**

правни институти, която се основава върху определена обективна обвързаност на фактическите обществени отношения.

Елементи на системата на гражданското право и законодателство:

- *обща част* – идеи, норми и правоотношения, които се явяват обединяващо начало за всички останали части (напр. нормите за юридически и физически лица, обекти на граждански правоотношения, и др.);
- *вещно право и законодателство* – регулира отношенията по повод на принадлежността на материалните блага на отделни лица (право на собственост и ограничени вещни права);
- *облигационно право и законодателство* – регулира отношенията във връзка със задълженията, произтичащи от договорите и деликтите;
- *наследствено право и законодателство* – регулира отношенията, които възникват след смъртта на лицата между наследниците им;
- *семеино право и законодателство* – урежда семейните отношения, които произтичат от брак, родство и осиновяване;
- *изключителни права* (авторско, патентно право, право на търговски марки, фирмено наименование и др.);
- *нематериални блага* (защита на чест, достойнство, делова репутация и др.).

9.

ВИДОВЕ ИЗТОЧНИЦИ НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО И ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

Ключови понятия:

Видове източници: Конституция на РБ, граждански закони и кодекси; подзаконови актове (правилници за прилагане на законите, наредбите и инструкциите); международни договори и норми на международното право; правни обичаи; съдебни тълкувателни решения; действието им.

Източници на гражданското право и законодателство – това са формите на изразяване на гражданскоправните норми.

➤ Съществуват следните **класификации на източниците на гражданскоправните норми**:

1. Според *документалния им носител* източниците на гражданскоправните норми са:
  - *Конституцията на Република България* – съдържа норми, уреждащи основните права и задължения на гражданите за признаване и гаранция на частната собственост и свободната стопанска инициатива, правото на наследяване, разпоредбите относно брака и семейството, закрилата на авторските и патентните права и др.
  - *Гражданските закони и кодекси* (Закон за лицата и семейството, Закон за юридическите лица с нестопанска цел, Закон за собствеността, Закон за задълженията и договорите, Закон за особените залози, Закон за авторското право и сродните му права, Закон за патентите, Закон за наследството и др. закони; кодекси).
  - *Подзаконови актове* – актове на изпълнителната власт като постановления на Министерския съвет, с които се приемат пра-

вилници за прилагане на законите, наредбите и инструкциите. Те се издават в изпълнение на законите.

- *Международни договори и норми на международното право.*
- *Правни обичаи*, характеризиращи се с това, че са правила за поведение, основани на осъзнаването на тяхната необходимост, навик и подражание, защитени с държавна принуда;
- Тълкувателни решения на Конституционния съд, Върховния касационен съд, Върховния административен съд.

2. Според юридическата им сила:

- *Конституция на РБ;*
- *Норми на международното право и международните договори на РБ;*
- *Кодекси и закони;*
- *Подзаконови актове;*
- *Правни обичаи.*

3. Според формата на въздействие върху обществените отношения източниците биват:

- *преки* (Конституцията на РБ, кодекси и закони, подзаконови актове, международни актове, правни обичаи);
- *косвени* (договорите, моралът и добрите нрави, справедливост).

➤ Гражданското законодателство се характеризира с редица юридически значими процедури: *влизане в сила и действие*;

▶ ***Влизане в сила на гражданскоправните нормативни актове:***

- *влизане в сила на нормативните актове* – става в момента, който е изрично посочен в текста на предходните или заключителните им разпоредби; във всички останали случаи – три дни след обнародването им в “Държавен вестник”;

- *загубване на юридическата им сила* – става с изтичане на срока на действието им или при изрична отмяна от компетентния орган, или когато компетентният орган е приел нов закон, който е влязал в сила и регулира същите обществени отношения;
- *Гражданските нормативно-правни актове се обнародват в “Държавен вестник”*.

► *Действието на гражданскоправните актове* се изразява в неговото юридическо съществуване във физическия и виртуалния свят, което има три основни измерения: *време, пространство и по отношение на лицата*.

- *действие във времето* – влизането в сила, загубването на юридическата сила и действието им занапред. Допуска се като изключение обратно действие на нормативния акт.
- *действие в пространството* – гражданскоправните норми от национално значение се прилагат върху територията на цялата държава или сегмент от интернет пространството; от местно значение – върху посочената в акта местност.
- *действие по отношение на лицата* – принципно гражданскоправните норми имат действие спрямо всички български и чужди граждани или лица без гражданство, намиращи се на територията на страната; но могат да действат върху територията на цялата страна спрямо определен кръг лица или органи (напр. задължение-то за носене на документите за правоуправление от всички водачи на моторни превозни средства); или само за български или чужди граждани.

10.

ГРАЖДАНСКО ПРАВООТНОШЕНИЕ (ПОНЯТИЕ, ОСОБЕНОСТИ И СТРУКТУРА)

Ключови понятия:

Понятие; особености (основни юридически факти – сделки; свобода на договаряне; имуществен характер на правните гаранции и отговорност; съдебна закрила); структура (субекти, обекти и съдържание: субективни права и правни задължения).

Гражданското правоотношение е урегулирано от нормите на гражданското законодателство фактическо обществено отношение, участниците в което се явяват носители на граждански права и задължения;

➤ **Особеностите на гражданското правоотношение** се свеждат до следното:

- самостоятелност, имуществена обособеност и юридическо равенство между субектите;
- **основните юридически факти**, които водят до възникване на гражданското правоотношение, са **сделките** (актове на свободно волеизявление на участниците в него);
- възможност за самостоятелно определяне от страна на участниците му на съдържанието на правоотношението (свобода на договаряне);
- **имуществен характер на правните гаранции и отговорността за нарушение на гражданските права и неизпълнение на гражданските задължения;**
- **предимно съдебен ред за закрила на нарушените граждански права.**

➤ **Структурата на гражданското правоотношение** включва: субекти, обекти и съдържание на гражданското правоотношение.

- *Субекти на гражданското правоотношение* – това са лица, притежаващи граждански права и носещи граждански задължения във връзка с участието им в конкретното гражданско правоотношение. Те могат да бъдат всички субекти на гражданското законодателство (местните и чуждестранните физически или юридически лица, държавните и органите за местното самоуправление, упълномощени за това). Участникът, на когото са дадени правата, се нарича оправомощен (*кредитор*), а носещият задълженията – задължен (*длъжник*). Често участникът в гражданското правоотношение може да се явява едновременно и като длъжник, и като кредитор.
- *Обекти на гражданските правоотношения* са богатата (материални или нематериални), по повод на които възникват правоотношения и относно които участниците притежават граждански права и задължения. Към обектите на гражданското правоотношение се отнасят:
  - *вещи, включително пари и ценни книги;*
  - *имущество и имуществени права;*
  - *работи и услуги;*
  - *информация;*
  - *резултати на интелектуалната дейност, включително и изключителните права върху тях;*
  - *нематериални (лични) блага.*
- *Съдържание на гражданското правоотношение* са субективните права и задължения на участниците му; субективните права и задължения, които са тясно свързани помежду си, като на всяко субективно право на едно лице съответства определено субективно задължение на друго лице.
  - *Субективно право е призната и гарантирана от правните норми възможност едно лице да има определено поведение и да иска от друго лице (лица) спазването на определено поведение за задоволяване на признатите му от закона интереси (В. Таджер)* – т.е. субективното право включва следните правомощия:

- възможност за собствено поведение (напр. да използва своите вещи)
- възможност да иска определено поведение от задълженото лице (лица) (напр. право на собственика да иска всички други лица да се въздържат от въздействия върху вещта)
- възможност за юридическа закрила на субективното право чрез: самозащита (напр. установяване на сигнализация); използване на мерки за оперативно въздействие (напр. без да се обръща към компетентни държавни органи – да се удържа вещта за неизпълнение на задължение от страната на длъжника); съдебна закрила.
- **Субективно правно задължение е предписано и гарантирано от правните норми поведение, което едно лице (лица) трябва да има спрямо друго за задоволяване на признати от закона интереси (В. Таджер).**

Субективното правно задължение се състои от следните задължения: да не възпрепятства действията на оправомощеното лице; да изпълнява законните изисквания на оправомощения; да изтърпява мерките, които последният предприема в съответствие със законовите разпоредби.

11.

СУБЕКТИ НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО И ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

Ключови понятия:

Субекти: физически лица (гражданска правоспособност и дееспособност; поставени под запрещение; настойничество, попечителство, патронаж; местожителство; обявяване на лицето за отсъстващо или умряло; актове за гражданско състояние); юридически лица (понятие, цели на създаване, признаци, видове, правосубектност, системи за образуване, реорганизиране и прекратяване; юридически лица с нестопанска цел; държавата – специален вид юридическо лице).

Субекти на гражданското право и законодателство – *физически лица (граждани) и юридически лица (организации на гражданите)*. Гражданскоправните субекти притежават определени правни качества, които се наричат правосубектност.

Гражданската правосубектност включва два основни елемента: *правоспособност и дееспособност*.

- *гражданска правоспособност – това е принципната способност на субектите да имат субективни права и да носят правни задължения. Тя е обща предпоставка за възникване на субективните права, които се проявяват само при настъпване на определени юридически факти.*
- *гражданска дееспособност – това е способност на субекта чрез действията си да създава (изменя, прекратява) граждански права и граждански задължения и да ги изпълнява;*

11.1.

ГРАЖДАНСКА ПРАВОСУБЕКТНОСТ НА ФИЗИЧЕСКИТЕ ЛИЦА

➤ *Гражданска правоспособност се придобива от човека автоматично в момента на неговото раждане и трае до края на живота му.*

Гражданската правоспособност на физическите лица съдържа:

- право да притежават имущество с право на собственост; да го завещават и да го наследяват;
- право да се занимават с търговска и друга незабранена от закона дейност;
- да създават юридически лица;
- да сключват всички допустими правни сделки (т.нар. **сделкоспособност**), да участват в задълженията (облигации) и да носят самостоятелно имуществена отговорност (т.нар. **деликтоспособност**);
- да избират местожителство;
- да притежават авторските права върху произведения на науката, литературата и изкуството;
- да притежават други имуществени и лични неимуществени права.

Ограничаване на правоспособността на лицата е възможно **само в определени от закона случаи** (напр. лишаване на лицето от правото да се занимава с определена професионална дейност като санкция за извършено от него престъпление). Пълният или частичен отказ на лицето от правоспособност няма юридически последици, с изключение на случаите, които са предвидени от закона.

➤ *Гражданска дееспособност* на физическите лица:

1. **изцяло отсъства: при малолетните от 0 до 6 години;** всички сделки и правни действия в техен интерес вместо тях извършват законните представители (родители, осиновители и настойници);

2. настъпва в пълен обем:

- с навършване на пълнолетие (18 години);
- в момента на сключването на граждански брак, когато това е допустимо, преди навършване на пълнолетието (при навършени 16 години – т.нар. емансипация);

3. настъпва в ограничен обем:

- *малолетните (от 6 до 14 години)* могат да сключват самостоятелно дребни битови сделки, сделки относно безвъзмездно получаване на изгода (напр. дарение), ако не се изискват нотариално удостоверение или друга форма, сделки по разпореждане със средствата, които им се предоставят от законните представители или трети лица за целево или свободно използване, при които не се прилагат специални изисквания към формата. Всички други сделки и правни действия вместо тях извършват законните представители (родители, осиновители и настойници);
- *непълнолетните (от 14 до 18 години)* сключват сделки, които са разрешени за малолетни, освен това могат да се разпореждат със своята работна заплата, стипендия, да осъществяват своите авторски права (напр. да сключат издателски договор за авторска творба), да сключват сделки за услуги в интернет мрежа и др. Съществени правни сделки (напр. покупко-продажба на жилище) обаче се сключват с писменото съгласие на законните им представители (родители, осиновители и попечители), последните носят субсидиарна отговорност, ако непълнолетните не притежават достатъчни средства за възстановяване на нанесените щети;
- *поставени под запрещение*, т.е. пълнолетните лица, които не могат правилно да преценяват своите действия вследствие на психическо разстройство (в т.ч. вследствие на хроничен алкохолизъм и наркомания) могат да бъдат признати от съда за недееспособни. Поставянето под запрещение може да бъде пълно или частично. При пълното запрещение субектът се намира в режима на малолетните, а при частично – на непълнолетните. При отпадане на обстоятелствата, които са послужили като ос-

нование за ограничаване дееспособността на физическото лице, съдът отменя решението за поставяне под запрещение.

➤ **Настойничество, попечителство и патронаж спрямо физическите лица:**

- Настойничество и попечителство се установяват за защита на правата и интересите на недееспособни или ограничено дееспособни физически лица. Настойниците и попечителите са законни представители на тези лица. Разликата между настойничество и попечителство се изразява в следното:
  - **настойничество** се установява спрямо **малолетни** и **лица, поставени под пълно запрещение**, а **попечителство** – относно **непълнолетни** и **лица, поставени под частично запрещение**;
  - **настойниците** извършват всички сделки от името на представлявания, а **попечителите** само дават съгласие за извършване на определени правни действия, в т.ч. сделки.
- **Органите за настойничество и попечителство** назначават настойника или попечителя с тяхно съгласие и осъществяват надзор над техните действия. Настойниците и попечителите трябва да осъществяват представителната си власт само в интерес на представляваните. Те, както и техните съпрузи и близки роднини, не могат да сключват с представляваните правни сделки, освен такива, които са направени за извличане на изгоди за последните.
- **Основания за прекратяване на настойничество и попечителство** са:
  - смърт на представлявания или обявяването му за умрял;
  - признаването на лицето от съда за дееспособно;
  - навършването на определена възраст от представлявания.
- **Патронаж** се установява по искане на **дееспособно физическо лице, страдащо от физически недъг**, който му пречи самостоятелно да осъществява своите права и задължения. Патронажът се реализира под формата на попечителство.

➤ **Местожителството на физическото лице е мястото, където то постоянно или преимуществено живее и където е вписано в съответния регистър.** Местожителството, наред с името на лицето, е средство за неговата индивидуализация и има правно значение за определяне на мястото на изпълнение на задълженията или мястото за откриване на наследство, подсъдност, приложим закон според международното частно право. Мястото за живеене на малолетните и поставените под пълно запрещение е мястото на живеене на техните законни представители: родители, осиновители и настойници.

➤ **Обявяване на физическото лице за отсъстващо или умряло** става в следните случаи:

- едно лице се обявява от съда за отсъстващо по искане на заинтересованите или прокурора, когато изчезне или няма сведения за него и отсъствието продължи повече от една година (чл. 8, 9 от Закона за лицата и семейството – ЗЛС);
- лице се обявява за умряло от съда по искане на прокурора или на всеки заинтересован, след като изтекат 5 години от деня на последното известие за него. Срокът е две години, ако лицето е изчезнало при военни действия или при друго събитие, даващо основание да се предположи, че то е загинало (чл. 14, 15 ЗЛС).
- При обявяване на лице за “отсъстващо” с решение на съда, когато е необходимо, имуществото му се предава в доверително управление, докато местопребиваването на лицето не се установи по определен начин. Правните последици от обявяването на лицето за “умряло” съвпадат с тези, които са характерни при смъртта на лицето (откриване на наследството, прекратяване на брака и др.). При явяване на лицето в съда, предишното решение се отменя. Отмяната на решението не възстановява някои от неговите права (напр. брачни отношения, имуществени отношения и др.).

➤ **Актове за гражданското състояние на физическите лица**

Актове за гражданското състояние са юридически факти, които според закона подлежат на държавна регистрация в органите по записва-

не на актовете за гражданското състояние. Актът е необоримо доказателство относно удостоверения с него факт.

Събитията, които подлежат на регистрация, са:

- раждане на лицето;
- смърт.

Действията, подлежащи на регистрация, са:

1. сключване на брак;
2. прекратяване на брак;
3. осиновяване;
4. установяване на бащинство;
5. смяна на личното и фамилното име.

Споровете, възникващи във връзка с регистрацията на актове за гражданското състояние, поправка или изменение на записите, се решават по съдебен ред.

11.2

ЮРИДИЧЕСКИ ЛИЦА – СУБЕКТИ НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО И ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

11.2.1

Понятие, цели на създаване и признаци на юридическото лице

➤ Юридическото лице е организация, която притежава обособено имущество, носи отговорност за своите задължения, от свое име придобива граждански права и изпълнява задължения, представя се в съда или в арбитражния съд.

➤ Целите на създаване на юридическото лице са:

- **централизация** и обособяване на **определено имущество** за участие в гражданския оборот;

- **намаляване на предприемаческите рискове** за търговците, за сметка на самостоятелна отговорност на юридическото лице по задълженията му;
- **осигуряване на интересите на кредиторите** чрез фиксиране например на минимален размер на уставния капитал на юридическото лице и др.

➤ **Признаци на юридическото лице:**

- **организационно единство**, т.е. организация на юридическото лице като единно цяло с определена вътрешна структура, която е предназначена за управление на юридическото лице за постигане на поставените от учредителите му цели (изразена в учредителните документи, чрез системата на органите му, техните компетенции и взаимоотношения);
- **имуществена обособеност**, т.е. наличие на обособено имущество, което е необходима предпоставка за участие в гражданския оборот. То е различно от имуществото на лицата – негови членове (учредители или участници), както и от имуществото на другите юридически лица. Имуществото на юридическото лице може да му принадлежи чрез право на собственост или право на оперативна управление. Юридическото лице трябва да има самостоятелен баланс;
- **самостоятелна или изключителна имуществена отговорност**. По общо правило юридическото лице отговаря за задълженията си с цялото си имущество. Понякога субсидиарна отговорност по задълженията на юридическото лице носят неговите учредители или участници (напр. в събирателното или командитното дружество и др.); отговорността може да бъде договорна и извъндоговорна (деликтна);
- **възможност самостоятелно да придобива граждански права, да носи задължения, да бъде ищец и ответник в съда, т.е. да бъде правоспособно и дееспособно (правосубектно)**. Юридическото лице, а не неговите учредители или участници, става субект на гражданските правоотношения. Правата, които могат да имат учредителите (участниците) на юридическото лице по отношение на имуществото, са вещни и облигационни.

11.2.2

Видове юридически лица

- Според вида на учредителния акт и изпълняваните функции те биват: **юридически лица на публичното право и юридически лица на частното право**. Публичноправните юридически лица се образуват на основание на публичноправен акт (закон, административен акт) върху публична собственост (държавна и общинска) и са носители на властнически функции (напр. такива са: държавата и общината в лицето на техните учреждения, държавните висши учебни заведения, държавните и общински болници, театрите, кината, производствените предприятия и др.). Частноправните юридически лица се създават на основание на частноправен акт (учредителен договор, устав, едностранна сделка) върху частна собственост (индивидуална и колективна). Те не са носители на властнически пълномощия и участват в гражданския оборот само на принципа на равнопоставеност (напр. Търговските дружества, кооперациите, юридическите лица, създавани по реда на Закона за юридическите лица с нестопанска цел).
- Според целите юридическите лица се делят на **юридически лица със стопанска и нестопанска (идеална) цел**. Правното значение на тази класификация е за търговската правоспособност. Така юридическите лица със стопанска цел са търговци по смисъла на Търговския закон, докато юридическите лица с идеална цел имат право да сключват търговски сделки дотолкова, доколкото това е необходимо за реализация на техните цели и задачи;
- Според правното положение на участниците им юридическите лица биват: **корпоративни и некорпоративни (учреждения)**. Корпоративните юридически лица се създават на принципа на **членството** (напр. търговските дружества, кооперациите, сдруженията). Прилагането на принципа на членството създава **възможност за учредителите (участниците)** на корпоративните юридически лица **да участват в решаването на въпросите относно набирането на средства за дейността, управлението и прекратяването на корпорацията**. Некорпоративните юри-

дически лица не се създават на принципа на членството (напр. държавните учреждения, държавните и общински предприятия, непреобразувани в еднолични търговски дружества и др.) и следователно техните учредители (участници) не се явяват носители на членски правоотношения. Всички въпроси се решават от орган или лице, които стоят извън (“над”) юридическото лице.

- *Според отговорността* юридическите лица се делят на **юридически лица със самостоятелна и изключителна отговорност**. Юридическите лица със самостоятелна отговорност са основният, но не единствен носител на правна отговорност, защото при недостиг на материални средства за удовлетворяване на кредиторите на юридическото лице, отговорност се носи и от неговите членове или част от тях (т.нар. субсидиарна отговорност). При изключителната отговорност юридическото лице е единственият носител на отговорността (напр. такива са акционерното дружество и дружеството с ограничена отговорност);
- *Според броя на учредителите* те се делят на **еднолични** (напр. ЕООД, ЕАД) и **колективни** (ООД, АД, кооперации).
- *Според момента на придобиването на правоспособността* юридическите лица са: такива, за които **съдебната регистрация е задължителна** (търговските дружества, кооперациите, юридически-те лица с нестопанска цел), и **други, за които тя не е необходима** (напр. държавните учреждения и др.).
- *Според националността на учредителите, капитала и неговия размер* юридическите лица биват: **с чуждестранно участие** (юридически лица, участието на чуждестранните участници в които е 50 и повече процента от уставния капитал) и **без чуждестранно участие**.

11.2.3

Правосубектност на юридическото лице

- **Правосубектността на юридическото лице**, както и при физическите лица, е **неговата правоспособност и дееспособност**. Защото правоспособността съвпада с дееспособността му, тя често

се нарича само “правоспособност”. Възникват в момента на регистрацията и се прекратяват с неговата ликвидация. Юридическото лице може да бъде ограничено в правата си само в случаите, предвидени от закона. Ограничаването може да бъде оспорено по съдебен ред.

➤ **Видове правоспособност на юридическото лице:**

- **специална правоспособност** – означава, че юридическото лице може да има граждански права, които съответстват на целите на неговата дейност, предвидени в учредителните му документи, и да носи свързаните с тази дейност задължения (напр. такъв е режимът на юридическите лица с нестопанска цел);
- **обща правоспособност** – предполага възможността юридическото лице да има права и задължения, които са необходими за осъществяване на всички видове дейности, незабранени от закона (напр. търговските дружества, кооперациите със стопанска цел);
- **изключителна правоспособност** – налага се от икономическите интереси на държавата, която със закон установява определен списък на дейностите, следователно и на правата, които могат да имат юридическите лица само при наличието на лицензия (разрешение) или концесия, издадена от упълномощен за това орган.

➤ **Съдържание на правоспособността на юридическото лице:**

- **придобива субективни права и задължения** чрез своите органи, които са определени в неговите учредителни документи;
- **има право да създава извън своето седалище клонове и представителства**, които са посочени в учредителните му документи. Те не са самостоятелни юридически лица и следователно не са субекти на гражданското право. Действат на основание на пълномощията, определени от учредителите на юридическото лице, и като следствие от това предаденото им имущество се явява имущество на юридическото лице. Техните ръководители осъществяват своите компетенции чрез пълномощно.

➤ **Средства за индивидуализация на юридическото лице** – *способи, позволяващи отделянето на конкретното юридическо лице от другите такива.* Те са:

- **наименование (фирма) на юридическото лице** – информацията, която трябва да се съдържа в името на юридическото лице, е:
  - посочване на организационно-правната форма на юридическото лице (напр. ООД, АД, кооперация и др.);
  - за нестопанските организации и други предвидени от закона случаи се посочва характерът на дейността на юридическото лице;
- стопанските субекти регистрират по установения ред своето фирмено наименование; юридическото лице има изключително право върху фирменото си наименование. Лице, което неправомерно използва чуждо регистрирано фирмено наименование, е длъжно да прекрати използването му и да възстанови причинените щети;
- **седалище на юридическото лице** – това е мястото на неговата държавна регистрация, ако със закон или учредителни документи не е установено друго. Седалището на юридическото лице съвпада с мястото, където се намира неговото управление (офис). Правното му значение е сходно със значението на местожителството на физическите лица – определя местоизпълнението на задълженията, подсъдността, приложимия закон според международното право. Учредителите на юридическото лице носят отговорност за щетите, които са причинили на трети лица във връзка с невярна информация относно седалището, посочена в учредителните им документи. Не се допуска незаконно използване на чуждо седалище с цел недобросъвестна конкуренция;
- **предмет на дейност** – предопределя се от целта на юридическото лице и показва различните дейности, за извършването на които то е създадено;
- **вътрешни устройствени актове на юридическото лице** – определят неговата управленска и/или производствена структура (напр. правилниците за устройството и дейността на държавните учреждения);

- **националност на юридическото лице** (българско, чуждестранно);
- **правни средства за индивидуализиране на стоките и услугите на юридическото лице** – търговска марка за стоки и услуги; географски означения за стоки и услуги.
- **Отношения, които са пряко свързани със средствата за индивидуализация на юридическото лице:**
  - **защита по съдебен ред на търговската репутация** (създадената в обществото и в търговските кръгове представа за юридическото лице, за произвежданите от него стоки и услуги). Като посегателство върху нея се разглежда разпространяване на лъжливи или изопачени сведения за юридическото лице, което всъщност е и една от формите на недобросъвестната конкуренция;
  - **отношения, възникващи при рекламиране на стоките и услугите;**
  - **защита на търговската и служебна тайна** – изразява се в правото на възстановяване на щетите, причинени от разпространяването ѝ без съгласието на юридическото лице, като под търговска и служебна тайна се разбира информация, характеризираща се със следното:
    1. има реална или потенциална икономическа ценност поради факта, че не е известна на трети лица;
    2. не подлежи на свободен достъп;
    3. относно нея правоимащият предприема мерки за съхраняване на конфиденциалност.

11.2.4

Системи за образуване, реорганизиране, прекратяване на юридическите лица

➤ Юридическите лица могат да се образуват, реорганизират и прекратяват посредством следните основни способы (системи): **разпоредителен, нормативен и разрешителен.**

- **Разпоредителната** система (способ) предполага образуването, реорганизацията и прекратяването на конкретното юридическо лице да става на основание на властнически акт (закон, акт на разпореждане). Тя се прилага основно към публичноправните юридически лица (държавните и общински учреждения и предприятия).
- **Нормативната** система предвижда наличие на съгласие на учредителите и наличие на закон, който установява редица изисквания към процедурата по създаване, реорганизация и прекратяване на юридическото лице, и в този смисъл регистрационният орган, който го регистрира, проверява само неговата законосъобразност. Регистрацията предполага регистърно производство (**вписване**), което е охранително. Системата се прилага към частноправните юридически лица (напр. търговските дружества, кооперациите и др.).
- **Разрешителната** (концесионната) система предполага наличието на два кумулативни елемента: съгласие на учредителите (членовете) и разрешение на компетентния държавен (общински) орган, който преценява целесъобразността от създаване (реорганизация, прекратяване) на юридическото лице. По тази система например се създават дружества, които искат да се занимават с банкова дейност.

➤ **Под образуване на юридическото лице се разбира процедурата по създаване на нов гражданскоправен субект освен гражданина и държавата.** Процедурата по образуването включва:

- самото възникване на юридическото лице като волеизявление на учредителите;
- държавна регистрация на юридическото лице след неговото фактическо създаване. Държавната регистрация като правно действие решава няколко задачи:
  - юридическите лица преминават през държавна регистрация;
  - вписват се в специални регистри;
  - органите, които осъществяват държавната регистрация, проверяват законосъобразността (съответствието на представените учре-

дителни документи на законовите изисквания) на създаването юридическо лице;

- отказът на компетентните органи от регистрация на юридическото лице може да бъде оспорен по съдебен ред.

Ред – най-често се прилагат разпоредителната, нормативната и разрешителната (концесионна) системи и техните смесени модификации (напр. разпоредително-нормативна, разрешително-нормативна и др.).

➤ **Под реорганизация на юридическото лице се разбира процедурата по прекратяването му с преминаване на неговите права и задължения върху друго юридическо лице (вкл. по реда на правоприемството).** По този начин дейността на това лице продължава да се осъществява чрез дейността на друг правен субект. Реорганизацията по своята правна същност представлява междинен институт – между образуване и прекратяване на юридическите лица. Реорганизацията на юридическите лица може да стане по различни начини в рамките на горепосочените системи и в зависимост от поставените ѝ цели: разширяване (стесняване) предмета на дейност, приемане (напускане) на учредителите (съдружниците), вливане (сливане, отделяне) на дейността на едно юридическо лице в друго, променяне на формата на собственост на юридическото лице, преобразуване. **Форми на реорганизацията са:**

- **сливане** – процедура, при която две или повече юридически лица се обединяват в едно;
- **вливане** – процедура, при която едно или повече юридически лица се присъединяват към друго юридическо лице;
- **разделяне** – процедура, която предполага разделяне на едно юридическо лице на две и повече юридически лица;
- **отделяне** – процедура на отделяне на едно или повече юридически лица от състава на вече съществуващото, при това последното запазва своето съществуване като самостоятелно юридическо лице;
- **преобразуване** – трансформация на един вид юридическо лице в друг (напр. АД в ООД или обратно).

Разделянето и отделянето стават по волята на учредителите (участниците) или орган, упълномощен за това по смисъла на учредителните документи, или независимо от волята на юридическото лице – с решение на компетентен държавен орган. При това се съставя разделителен баланс, в който се посочва кои точно права и задължения се прехвърлят.

Вливането, сливането и преобразуването стават по волята на учредителите (участниците) в предвидени от закона случаи с разрешение-то (съгласието) на компетентния орган (напр. органът по антимонополна политика). При сливане, вливане и преобразуване се съставя предавателен акт, утвърден от компетентния орган или лице. В предвидени от закона случаи се изисква съгласие на кредиторите за съответната реорганизация на юридическите лица, с цел обезпечаване на техните вземания.

11.2.5

Прекратяване на юридическото лице

➤ Осъществява се посредством следните основни способности: **доброволно, чрез властническо разпореждане и ликвидация, несъстоятелност:**

- **доброволно** – прекратяване с решение на органите на юридическото лице, упълномощени за това с учредителните документи (в предвидените от закона случаи, с решение на компетентния орган);
- **чрез властническо разпореждане** – по решение на компетентния държавен орган или по решение на съда;
- **чрез ликвидация** – посредством пълно прекратяване, без възможност за правопримемство (с разпределение на остатъка от имуществото между учредителите (участниците) на юридическото лице; с предаване на остатъка от имуществото на неговия собственик или с предаване на остатъка от имуществото за цели, предвидени от учредителните документи);

- **чрез несъстоятелност** – обявяването в **несъстоятелност е основание за прекратяване на юридическото лице** – търговски дружества (с изключение на търговец – публично предприятие, което упражнява държавен монопол или е създадено с особен закон), кооперации, фондации. Ако юридическото лице не е в състояние да изпълни изискуемо парично задължение по търговска сделка или публичноправно задължение към държавата и общините, свързано с търговската му дейност, или е свръхзадължняло (това важи само за дружества с ограничена отговорност, акционерни дружества и командитни дружества с акции), то може да бъде обявено със съдебно решение в несъстоятелност, от което произтича прекратяването, съответно ликвидацията му. Една от целите на производството в несъстоятелност е да се осигури справедливо удовлетворяване на кредиторите. Особенности при прекратяване на юридическото лице чрез обявяване в несъстоятелност:
- невъзможност за пълното изпълнение на вземанията на всичките кредитори от страна на длъжника;
- установяване на поредност при удовлетворяване на конкурсните кредитори;
- съразмерно удовлетворяване на вземанията на конкуриращите се кредитори.

➤ **Гаранции на правата на кредиторите при прекратяване на юридическото лице:**

- задължително *уведомяване* на кредиторите;
- право на кредиторите да искат *прекратяване* или *предсрочно изпълнение* на задълженията с възможност за възмездяване на причинените от това щети;
- *солидарна отговорност* на образуваните нови юридически лица по задълженията на реорганизираното юридическо лице, ако разделителният баланс не дава възможност да се определи правоприемникът;
- *външно управление* посредством назначен от съда управляващ (синдик) при производството по несъстоятелност на длъжника;

- извънсъдебно споразумение, което се изразява във възможността във всяко положение на производството по несъстоятелност длъжникът да може да сключи с всички кредитори с приети вземания договор за уреждане на плащането на паричните задължения и др.

11.2.6

Юридически лица с нестопанска цел

➤ Съгласно чл.1, ал.2 от Закона за юридическите лица с нестопанска цел последните са **сдружения и фондации**. Те са предназначени (определени) за осъществяване на дейност в обществена или частна полза. Определянето се извършва с устава, учредителния акт или с изменения в тях. След възникването си подлежат на вписване в Централния регистър при Министерството на правосъдието. Юридическите лица с нестопанска цел могат да извършват допълнителна стопанска (вкл. търговска) дейност, само ако последната е свързана с предмета на основната дейност и като използват прихода за постигане на определените в учредителните документи цели.

Учредители на юридическо лице с нестопанска цел могат да бъдат български и чуждестранни юридически и физически (дееспособни) лица. Те имат свое наименование, седалище и адрес, устройство и представителство; могат да се преобразуват (от един вид в друг, да се вливат, сливат, отделят, разделят), прекратяват.

- **Сдружение** – организация, учредявана от три и повече лица, които се обединяват за осъществяване на дейност с нестопанска цел. Учредителен документ – **устав**, съдържанието на който е определено със закон. Членството, структурата и органите за управление, както и правомощията им, са определени със закон.
- **Фондация** – организация, учредена приживе или при случай на смърт от дееспособно физическо лице с едностранен учредителен акт, чрез който безвъзмездно се предоставя имущество за постигане на нестопански цели (социални, благотворителни, културни, образователни и др.).

Съдържанието на учредителния акт и органите за управление са определени от закон.

Законът обособява като самостоятелен вид юридически лица с нестопанска цел организациите, определени за извършване на общественополезна дейност.

11.2.7

Държавата – специален вид юридическо лице и субект на гражданското право и законодателство

Държавата – в лицето на своите упълномощени за това органи – участва в гражданските правоотношения наравно с другите субекти на гражданското законодателство.

Особености на участието на държавата в гражданския оборот:

- не използва своите публичновластни правомощия;
- към отношенията с нейно участие се прилагат нормите, които се отнасят към юридическите лица, ако друго не се предвижда от закон или нейните особености като правен субект;
- от името на държавата права и задължения придобиват нейни органи или специално упълномощени за това граждани и юридически лица;
- за своите задължения тя отговаря със своето имущество, което е различно от имуществото на публичноправните юридически лица;
- отговаря за незаконните действия на своите органи и длъжностни лица;
- носи субсидиарна отговорност по задължения на финасирани от нея предприятия и учреждения;
- представителство на държавата в гражданскоправните отношения осъществяват Министерският съвет, съответните министри, а в определени случаи и министърът на финансите.

12.

СДЕЛКИ – ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ВИДОВЕ. СКЛЮЧВАНЕ И ТЪЛКУВАНЕ НА СДЕЛКИТЕ. СЪДЪРЖАНИЕ НА СДЕЛКИТЕ. МОДАЛИТЕТИ. УСЛОВИЯ ЗА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ НА СДЕЛКИТЕ

Ключови понятия:

Определение; видове (едностранни, двустранни, многостранни, консенсуални, реални, абстрактни и казуални; възмездни и безвъзмездни, главни и акцесорни); сключване и тълкуване на сделките; модалитети (условие, срок, тежест); условия за действителност; основания за прекратяване.

12.1

СДЕЛКИ – ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ВИДОВЕ

➤ Правна сделка – правомерни действия на физически и юридически лица, насочени към установяване, изменение или прекратяване на гражданските права и задължения.

Основни признаци на сделката:

- сделката е **правомерно действие**;
- сделката е **волево действие**, т.е. действие, което е насочено към постигането на определена правна цел. **Външният израз на воля** във форма, достъпна за възприемане, се нарича **волеизявление**. Волята може да бъде изразена:
  - устно;
  - писмено;
  - с помощта на конклюдентните действия (напр. перфориране на талон за пътуване в автобуса като заплащане за превоз в обществен транспорт);

- мълчаливо (напр. продължаване на договора за наем при продължаване на използването на наетото имущество от наемателя след изтичане на срока на договора, ако няма възражения от наемодателя).

Сделката винаги е насочена към постигането на правната цел, която е възникване, изменение или прекратяване **на гражданските права и задължения**. Типова за даден вид сделки правна цел се нарича **основание** на сделката (напр. основание за договор за покупко-продажба винаги е преминаването на правото на собственост върху имуществото срещу възнаграждение към друго лице). От основанията на сделката следва да се различава нейният **правен резултат**, т.е. тези правни последици, които реално са настъпили в резултат на извършената сделка. За действителността на сделките е характерно съвпадане на основанията и правния резултат.

➤ Видове сделки:

- В зависимост от броя на волеизявленията – **едностранни** (завещание), **двустранни** (договор за заем, наем и др.), **многостранни** (напр. договор за съместна дейност и др.).
- По степента на обвързаност на сделките с тяхното основание – **каузални** (свързани с тяхното основание; незаконността или недостижимостта на правната цел на каузалната сделка води до нейната недействителност) и **абстрактни** сделки (откъснати от тяхното основание – напр. менителница, действителността на която не зависи от действителността на сделката, при извършването на която тя е издадена).
- Според придобитите от страните материални блага – **възмездни** (и двете страни по сделката придобиват материални блага) и **безвъзмездни** (само едната страна по сделката получава облага).
- Според необходимите условия за сключване на сделки – **консенсуални** (които се смятат за сключени в момента на постигане на съгласие между страните, напр. продажба, наем, поръчка и др.) и **реални** (за сключването на които е необходимо не само постигане-

то на съгласие, но и предаване на вещь или документ; напр. влог, залог и др.).

- Според знанието за получаемия от сделката резултат – **комутативни** (при сключването страните знаят каква облага те ще извлекат от сделката, напр. продажба, замяна, наем, изработка и др.) и **алеаторни** (при сключването страните не знаят каква облага ще извлекат от сделката, защото печалбата или загубата за страните зависи от бъдещо събитие; напр. застраховки, за издръжка и гледане и др.).
- Според възможността да съществуват самостоятелно (независимо) – **главни** (поражда правни последици независимо от други правни действия, напр. продажба, заем, наем, и др.) и **акцесорни** (правните последици се обуславят от действието на главната сделка; обикновено те служат в качеството на обезпечение на главната сделка; напр. ипотека, залог, поръчителство, гаранция и др.).
- Според полето на приложение – **граждански** (регламентирани от норми на гражданското законодателство (ЗЗД) и регулиращи отношенията в гражданския оборот, напр. поръчка, влог, изработка и др.) и **търговски** (регламентирани от норми на търговското законодателство (ТЗ) и регулиращи отношенията в търговския оборот; те са разновидности на гражданскоправните сделки; напр. търговският комисионен и спедиционният договор са разновидности на гражданския договор за поръчка; търговският договор за лизинг е разновидност на гражданския договор за наем и др.).
- **Условни сделки** – когато възникването на правата и задълженията при страните е свързано с настъпването на някакъв факт, за който е неизвестно ще настъпи ли той или не.

12.2

СКЛЮЧВАНЕ И ТЪЛКУВАНЕ НА СДЕЛКИТЕ

Сключване на сделката е способът (начинът, средството, редът), чрез който волеизявлението се обективира.

- Сключването на сделката може да стане:
- **изрично** – (волеизявлението е пряко, с използване на общоприети израз-ни средства думи (подписване на документ, размяна на писма, факсове и др.), даване на знаци, жестове и др. които по несъмнен начин обективират волеизявлението);
  - **мълчаливо** (с конклюдентни действия) – волеизявлението се обективира чрез определени действия и факти напр. заплащане на цената, предаване на вещта и др.;
  - **предполагаемо** (презумптивно) – за волеизявлението се съди от обстановката на конкретния случай;
  - **чрез мълчание** (при мълчанието липсва волеизявление) – при изрично съгласие на страните при определени случаи на мълчанието може да се предаде значение на волеизявление.
- Сделките, и по-специално двустранните (договори), се сключват чрез извършване на две волеизявления – **оферта** (предложение) и **акцепт** (приемане на предложението). Оферентът (предложителят) е обвързан от предложението си за срока, който е определен в него или обикновено е нужен според обстоятелствата, за да пристигне приемането. При липса на срок за приемане на предложението, направено на присъстващ, то губи силата си, ако той не го приеме незабавно, а предложението, отправено до неприсъстващ, губи силата си след изтичане на толкова време, колкото обикновено е нужно според обстоятелствата, за да пристигне приемането (чл.13 ЗЗД). Договорът се счита за сключен в момента, в който приемането достигне у предложителя (чл.14(1) ЗЗД), или в момента, от който приемащият е изразил (дори и косвено) съгласието си с офертата. Приемането трябва да бъде пълно, без резерви и да не съдържа нови условия, защото в този случай то ще се счита за ново предложение (оферта).
- В определени случаи съдържанието на сделките е двусмислено или неясно. Това налага извършване на **тълкуване**. При тълкуването трябва да се търси действителната обща воля на страните. Отделните уговорки трябва да се тълкуват съгласно връзката им едни с други и всяка една да се схваща в смисъла, който про-

изтича от цялата сделка, с оглед целта ѝ, обичаите в практиката и добросъвестността (чл.20 ЗЗД).

12.3

СЪДЪРЖАНИЕ НА СДЕЛКИТЕ

➤ В тесния смисъл на думата съдържанието (условията) на сделката са *основно волеизявлението и другите елементи от нейния фактически състав*. Съдържанието може да бъде: *съществено, обичайно и случайно*.

- *Съществени условия* – условия, които са необходими за сключване на сделката (напр. : предмет; посочените в закона елементи; условия, относно които по искане на една от страните е необходимо съгласие).
- *Обичайни условия* – установяват се от диспозитивните норми и влизат в действие, ако страните не са установили други (напр. цена, срок на изпълнение и др.);

➤ *Случайни условия* – изменят или допълват обичайните условия и придобиват юридическа сила само ако са включени в текст на сделката.

12.4

МОДАЛИТЕТИ

➤ **Модалитетите са допълнителни волеизявления, чрез които възникването на правата и задълженията у страните се поставя в зависимост от настъпването на определени обстоятелства.** Модалитетите трябва да бъдат позволени (правомерни) и възможни (за реализация). Модалитетите трябва изрично да бъдат посочени в сделките. Условията могат да касаят правните последици на цялата сделка или само отделни права и задължения на страните.

Модалитети са: *условие, срок и тежест*.

- **Условието е бъдещо и несигурно събитие**, от което зависи правното действие на сделката. Условието биват: *отлагателни и прекратителни, положителни и отрицателни, произволни и случайни, смесени*. **Отлагателното** условие отлага настъпването на правните последици на сделката до неговото настъпване (напр. сделката ще породи последици, след като продавачът придобие друга определена вещ). Със сбъдването на **прекратителното** условие правните последици от сделката се отменят с обратна сила и възстановяват страните по сделката в тяхното правно състояние, в което те са били преди сключване на сделката (напр. при продажбата – купувачът връща вещта, а продавачът – парите). При **положителното** условие се извършва определено действие или настъпва определена промяна. При **отрицателното** условие съществува условие да не се извърши определено действие. **Произволното** условие (неговото настъпване/ненастъпване) изцяло зависи от волята на едната от страните. **Случайно** условие е това, което зависи от едно случайно събитие и не зависи от волята на страните по сделката.
- **Срокът е бъдещо и сигурно събитие**, от което зависи правното действие на сделката. Сроковете могат да бъдат: *начални, крайни, абсолютно и относително определени, законни и договорни, изрично и мълчаливо определени, в полза на кредитора, на длъжника, на двете страни и др.*

Началният (отлагателен) срок отлага правното действие на сделката. **Крайният (прекратителен) срок** прекратява правното действие на сделката. **Абсолютно определен** е срокът, който се визира с календарна дата (напр. 22 февруари 2006 г.) или **събитие** (напр. Велик-ден). **Относително определен** е срокът, който фиксира събитие, което е сигурно, но не се знае кога ще настъпи (напр. смърт). **Законни срокове** се определят от нормативно-правните актове, а **договорни** – по съгласие на страните по сделката. Договорните срокове могат да бъдат определени изрично или за тях се съди, изхождайки от обстановката (мълчаливо). Ако срокът е уговорен **в полза на кредитора**, последният може да иска предсрочно изпълнение, длъжникът обаче няма право да изпъл-

ни задължението си преди срока. При уговорен срок **в полза на длъжника**, последният може да изпълни задължението си преди срока, кредиторът не може да иска предсрочно изпълнение. При срок, който е уговорен **в полза и на двете страни** по сделката, задълженията на контрагентите трябва да бъдат изпълнени в определен срок.

- **Тежестта е допълнително волеизявление, с което се създава допълнително задължение за приобретателя на едно основно право.**

Тежестта може да се изразява в следното: допълнително да се даде нещо, допълнително да се направи нещо или да не се прави нищо.

Тежестта може да бъде съчетана със срок.

12.5

УСЛОВИЯ ЗА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ НА СДЕЛКИТЕ

Действителност на сделката означава нейното съответствие на правните изисквания и като следствие на това – възможност да се породят тези правни последици, към които се стремят страните при нейното извършване. *Условията за действителност на сделките са:*

- **Наличието на надлежания субектен състав** (субектите на страните) по сделката трябва да бъдат сделкоспособни физически и/или юридически лица. Гражданското законодателство определя сделкоспособност и на частично ограничено дееспособни физически лица. В определени случаи юридическите лица могат да извършват само тези сделки, които се разрешават от учредителните им документи и съответстват на уставните им цели. Отделни видове сделки могат да се извършват само при наличието на лицензии, издадени от компетентни държавни органи.
- **Съответствие на волеизявлението на действителната воля на страните** – случайте, в които волеизявлението не съответства

на действителната воля на страните, са: 1) *несвободно формиране на воля* (под влиянието на измама, съществена заблуда и др.) и 2) *отсъствие на намерение у лицето да сключи сделката*, когато волеизявлението се прави при насилие, заплахи с насилие, стечение на тежки обстоятелства и др.).

➤ **Съблюдаване на формата на сделката** – *устна* (когато друга форма не е установена от закона) и *писмена* (проста, квалифицирана – нотариална, държавна регистрация).

➤ **Законност на съдържанието на сделката** (даденото условие трябва да се разграничава от законността на самата сделка, тоест нейната действителност).

12.6

ОСНОВАНИЯ ЗА ПРЕКРАТЯВАНЕ НА СДЕЛКИТЕ

- *изпълнение* на задълженията;
- *поради невъзможността за изпълнение, ако тя е предизвикана от обстоятелства, за които нито една от страните не отговаря*. При виновна невъзможност за изпълнение задължението не се прекратява, а само се променя, защото виновната страна отговаря за причинените вреди;
- *по съглашение на страните*, когато вместо изпълнение се предлага друга престация;
- *новация*, когато страните се съгласяват за замяна на първоначалното задължение помежду им с другото, което ще има друг предмет или начин за изпълнение;
- *опрощаване на дълга от кредитора*, ако то не нарушава правата на трети лица;
- *прихващане*, при стълкновение на две насрещни еднородни задължения, срокът (падежът) за изпълнение на които е настъпил едновременно, взаимно се погасяват напълно или частично;

- *съвпадане на длъжника и кредитора в едно лице* (например когато имущество на кредитора преминава по наследство към длъжника и обратно и др.);
- *прекратяване на съществуването на длъжника или кредитора в задълженията, които са свързани с тяхната личност* (напр. смърт, ликвидация на юридическото лице при същото условие);
- *чрез акт на държавната власт* (напр. държавна забрана за износ на предмета на задължението);

ТЕСТОВЕ ЗА ПРОВЕРКА:

Основание на сделката:

- а) правомерно действие;
- б) типова за даден вид сделки правна цел;
- в) възникване, изменение или прекратяване на гражданските права и задължения.

Условните сделки:

- а) пораждат правни последици независимо от други правни действия;
- б) правните последици при тях се обуславят от действието на главната сделка;
- в) когато възникването на правата и задълженията при страните е свързано с настъпването на някакъв факт, за който е неизвестно ще настъпи ли той, или не.

Обяснете начините за сключване на правна сделка:

- ❖ Изрично: .....
- .....;
- ❖ Мълчаливо: .....
- .....;
- .....;

13.

НЕДЕЙСТВИТЕЛНОСТ НА СДЕЛКИТЕ. ВИДОВЕ. ПРАВНИ ПОСЛЕДИЦИ ОТ НЕДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА

Ключови понятия:

Недействителност; видове (пълна и частична; нищожност и унищожаемост); правни последици (двустранна реституция и право на потърпевшия на възмещение от другата страна на причинени реални загуби).

13.1

НЕДЕЙСТВИТЕЛНОСТ НА СДЕЛКИТЕ. ВИДОВЕ

➤ **Сделки с определен порок (недостатък) се наричат недействителни. Общото основание за недействителност на сделките е тяхното несъответствие на изискванията на закона или други правни актове. Специални основания са:**

- *нарушения на изискванията на закона за съдържание на сделката (сделка, сключена с цел, противна на основите на правовия ред и добрите нрави);*
- *сключване на сделката от недееспособно лице – сделки, сключени от недееспособно или ограничено дееспособно физическо лице или сключване на сделки от юридически лица с превишаване на тяхната правоспособност (сделки на юридически лица, сключени извън пределите на техните компетенции според учредителните им документи, или сделки на юридическите лица при липса на необходимата за това лицензия);*
- *нарушения относно формата на сделката;*
- *несъответствие на волеизявлението на истинската воля на страните – привидни (при сключване на тези сделки липсва наме-*

рение у страните да се породят съответните правни последици) и **прикрити** сделки (когато с една сделка се прикрива друга сделка, желана от страните – напр. продажба – дарение); **сделки, сключени без отчитане на съществуващите ограничения на пълномощията на лицата**; сделки, сключени при заблуждение, измама, заплаха с насилие, злонамерено съглашение между представителя и друга страна, поради крайна нужда и явно неизгодни условия.

➤ Видове недействителност на сделките:

- **пълна** (недостатъкът засяга целия фактическия състав на сделката, всички лица, участващи в нея, отделни клаузи, които нямат самостоятелно значение) и **частична** (недостатъкът засяга само отделни елементи на фактическия състав (отделни клаузи, които имат самостоятелно значение), когато те са заместими по право от повелителните правила на закона или когато може да се предположи, че сделката би била сключена и без недействителните ѝ части (чл.26, ал. 3 ЗЗД));
- **нищожни** – начално (абсолютно) недействителни, **не пораждаат още от сключването си** присъщите на този вид сделки **правни последици**. Нищожността настъпва извънсъдебно, т.е. не е необходимо нейното съдебно постановяване; тя не се погасява по давност; признаване на сделката за нищожна може да поиска всяко лице, което има правен интерес от обявяването. Обикновено нищожността не се валидира (санира), с изключение на случаите, предвидени от закона. Според ЗЗД (чл.26) основания за признаване на сделката за нищожна са:
  - **протиперечие със закона** (напр. сделката съдържа клауза, освобождаваща страните от публични плащания – данъци и др.);
  - **накърняването на добрите нрави** (напр. сделки върху неоткритите наследства);
  - **невъзможен предмет** (напр. несъществуващи вещи, имущества, действия. Невъзможността на предмета трябва да е налице при сключване на сделката);
  - **липса на воля (съгласие)** – напр. пълна недееспособност, не serioзност на намерение, насилие и др.;

- **неспазването на предписаната от закона форма за действителност** (напр. продажбата на недвижимост в писмена, а не в нотариална форма);
- **липса на основание** (правова цел на сделката);
- **привидност на сделката** (напр. сделки, сключвани с цел да се заблудят трети лица кой е истински титуляр на правото). Привидността може да се разкрие от страните по сделката и трети заинтересувани лица с иск за обявяване на симулация или с възражение срещу иск за изпълнение на привидната сделка. Искът не се погасява по давност. Разкриването на привидността може да стане и извънсъдебно.
Основанието се предполага до доказване на противното.
- **унищожаеми** – относително недействителни по силата на признането им от съда. Обявяването на сделката за унищожаема може да стане само по съдебен ред (конститутивен иск или възражение); тя се погасява по давност (чл.32, ал.2 ЗЗД, чл.33 ЗЗД); признане може да поиска само страната, в чийто интерес законът допуска унищожаемостта (чл.32, ал.1 ЗЗД); могат да се валидират (санират) чрез потвърждаването им от страната, която има право на унищожаване.

Основания за унищожаване на сделките са:

- **грешка в предмета, когато се отнася до съществени качества на същия, и грешка в лицето, когато сделката е сключена с оглед на личността** (при грешката има несъзнателно несъвпадане между воля и изявление. Грешката трябва да е съществена; без значение е извинителността на грешката. Страната, която иска унищожението, е длъжна да обезщети другата страна за вредите, които са ѝ причинени от тази сделка, освен ако докаже, че няма вина за изпадането си в грешка или че другата страна е знаела за грешката (чл.28, ал.3 ЗЗД);
- **измама** – (когато едната страна е била подведена от другата да сключи сделката чрез *умишлено* въвеждане в заблуждение (чл.29, ал.1 ЗЗД). Заблуждението е неправилна представа за действителността, която може да бъде създадена чрез измамни действия (бездействия): лъжливи декларации, премълчаването

на факти и др.; без тази измама сделката не би била сключена. Когато измамата изхожда от трето лице, измамената страна може да иска унищожаването само ако другата страна при сключване на сделката е знаела или не е могла да не знае за нея (чл.29, ал.2 ЗЗД);

- **сделки, сключени от лице, което се намира в състояние на невъзможност да разбира и ръководи действията си** (дееспособни лица (непоставени под запрещение), които сключват сделката в момент, когато не са в състояние да разбират и ръководят действията си по различни причини: употреба на наркотици, алкохол, болест, хипноза и др.; унищожаване могат да искат само тези лица, които са се намирали в това състояние).
- **поради крайна нужда при явно неизгодни условия** – *крайната нужда* се разбира като *имууществено затруднение* (като правило недостиг на парични средства); под *неизгодни условия* се разбира съществено несъответствие (неравенство) между двете насрещни престации, в сравнение със сделката, сключена при нормални условия; става дума преди всичко за възмездни сделки.
- **сключени от недееспособни лица или от техен представител, без спазване на изискванията, установени за тях** (ако излизат извън границите на тяхната дееспособност);
- **сключени при заплахата от насилие спрямо една от страните или нейни близки.**

13.2

ПРАВНИ ПОСЛЕДИЦИ ОТ НЕДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА

Недействителната сделка не води до юридически последици, освен тези, които са свързани с нейната действителност.

Според Закона за задълженията и договорите (чл.34) когато договърът бъде признат за нищожен или унищожен, всяка от страните трябва да върне на другата страна всичко, което е получила от нея. Правните последици от недействителност на сделките са:

- **недопустимост на изпълнение на сделките;**
- **възможност за “конверсия” на прикрита сделка в тази, която са прикривали страните,** ако последната не е недействителна (конверсията се прилага предимно при нищожност на сделките поради неспазване на формата за действителност);
- **унищожаемата сделка (с изключение поради крайна нужда) може да бъде потвърдена от страната, която има право да иска унищожението ѝ** (чрез писмен акт, в който трябва да се посочи и основанийето за унищожаемостта, или да я изпълни доброволно, изцяло или частично, като знае основанийето за унищожаемостта ѝ);
- **по искане на законните представители на недееспособни, съдът може да признае за действителни сделки на недееспособните (малолетни, непълнолетни и поставени под запрещение), ако те са в техен интерес;**
- **двустранна реституция** – ако не е предвидено друго по закон, всяка от страните по недействителна сделка е длъжна да възстанови всичко, получено по нея, и/или всяка от страните може да упражни право на задържане.
- **право на потърпевшия на възмещение от другата страна на причинени реални загуби** (обаче не пропуснати ползи);
- **недействителността на главното задължение води до недействителност на обезпечението му, но недействителността на обезпечението не води до недействителност на главното задължение.**

14.

ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО – ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ОСНОВАНИЯ ЗА ВЪЗНИКВАНЕ. ВИДОВЕ. УПЪЛНОМОЩАВАНЕ И ПРЕУПЪЛНОМОЩАВАНЕ

Ключови понятия:

*Определение, основания за възникване;
видове (пряко и косвено, законно и договорно);
упълномощаване и преупълномощаване;
основания за прекратяване;
правни последици от прекратяването.*

14.1

ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО – ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ОСНОВАНИЯ ЗА ВЪЗНИКВАНЕ. ВИДОВЕ

Представителството е сложено гражданскоправно отношение, в което едно лице (представител) по силата на своите пълномощия извършва от името и в интересите на друго лице (представлявания) сделки и други правно значими действия в отношенията с трети лица.

➤ **Признаците на гражданскоправното представителството са:**

- представителят *действа* не от свое име, а *от името на представляемия, т.е. от чуждо име;*
- обикновено представителят *действа за сметка на представлявания, т.е. за чужда сметка;*
- действията на представителя в рамките на неговите пълномощия се смятат за действия на представлявания, следователно *права и*

задължения по сделката, сключена от представителя, **възникват непосредствено у представлявания**;

- представителят няма свой интерес и **винаги трябва да действа в интерес на представлявания**;
- представителят действа стриктно в рамките на предоставените му пълномощия. Сделка, сключена от представител **с превишаване на неговите пълномощия**, създава **права и задължения за него, а не за представлявания**, ако последният директно не потвърди дадената сделка;
- представителят действа от името на представлявания обмислено и разумно, следователно в качество на **представител може да бъде само дееспособно физическо лице или юридическо лице**.

➤ **Ограничения на гражданскоправното преставителство:**

- **Не се разрешава** чрез представителя:
  - да се **осъществяват лични права на представлявания** (напр. встъпване в брак);
  - **други сделки, изрично посочени в закона** (напр. съставяне на завещание).
- **Представителят не може:**
  1. **да извършва от името на представлявания сделки със самия себе си**;
  2. **да представлява едновременно и двете страни по сделката** (това се допуска при търговското представителство).

➤ **Основания за възникване на представителството:**

- **юридически факти**, които са посочени в нормативни актове и пораждат представително правоотношение, **независимо от волята на представлявания** (напр. граждански договор за изпълнение на длъжност, която нормативно или по своя характер съдържа представителни пълномощия);
- **волеизявление на представлявания** (напр. при упълномощаване).

14.2

ВИДОВЕ ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО

- **пряко и косвено представителство.** При **прякото** представителство представителят извършва правни действия от името и за сметка на представлявания, вследствие на което правните последици възникват в правната (имуществена) сфера на последния. При **косвеното** представителство представителят действа от свое име за сметка на представляемия, затова правните последици от сделки с трети лица първично възникват в правната сфера на представителя с последващо прехвърляне (чрез отчетна сделка) на тях в правната сфера на представляемия (напр. договор за поръчка, комисионен или спедиционен);
- **законно (задължително) представителство**, което възниква по силата на изричното предписание на закона, независимо от волята на представлявания. Законни представители са: родители, осиновители, настойници; обемът на представителната им власт се определя от нормите на закона;
- **договорно (доброволно) представителство** се осъществява въз основа на договор. То се различава с това, че винаги изисква специално оформяне; свободният избор на лицето на представителя и обемът на представителната власт на представителя се определя от представляемия също самостоятелно, затова то се нарича “договорно”; договорното представителство още се поделва на: *активно* (извършването на волеизявления, плащания, изпращане на съобщения, предаването на документи и др), *пасивно* (приема волеизявления, плащания, документи и др.), и *смесено* (включва и двете групи действия).

14.3

УПЪЛНОМОЩАВАНЕ И ПРЕУПЪЛНОМОЩАВАНЕ

- **Упълномощаването е едностранна сделка на представлявания (упълномощителя), по силата на която се установява**

представителната власт на представителя (пълномощника). Задължението за извършване на възложените на пълномощника правни действия се установява с втора правна сделка (обикновено договор: за поръчка, трудов и др.), сключена с упълномощителя.

Упълномощаването може да бъде извършено изрично или мълчаливо, чрез конклюдентни действия, с възможността то да стигне до знанието на третите лица. Формата на упълномощаването е същата като формата на сделката (правните действия), за извършването на която то се дава (обикновено писмена, нотариална). Неспазването на формата на упълномощаване води до неговата недействителност. Отношенията на представителство имат *фидуциарен (доверителен)* характер, поради това по общо правило пълномощникът е длъжен лично да извършва действията, предвидени в пълномощното.

Видове упълномощаване според съдържанието и обема на представителната власт:

- **генерално (общо)** – пълномощникът може да извършва с имуществото на упълномощителя всички допустими от закона действия (сделки);
- **специално** – пълномощникът може да извършва правни действия в определена от упълномощителя област или род еднородни сделки (напр. представителство в съда), или определено правно действие, повтарящо се във времето (само продава или само купува и др.), или еднократно няколко правни действия;
- **еднократно** – да извършва само една конкретна сделка (правно действие); **Максимален срок на действието на упълномощаването в ЗЗД не е установен**, обаче специални нормативно-правни актове могат да предвидят други срокове.

14.4

ОСНОВАНИЯ ЗА ПРЕКРАТЯВАНЕ НА УПЪЛНОМОЩАВАНЕТО

- **изтичане на посочения срок**;
- **оттегляне** от страна на упълномощителя;

- *отказ на пълномощника;*
- *смърт на упълномощителя*, обявяването му за *недееспособен* (пълно или ограничено запрещение) или *безвестно отсъстващ;*
- *прекратяване на юридическото лице (упълномощител или пълномощник).*

14.5

ПРАВНИ ПОСЛЕДИЦИ ОТ ПРЕКРАТЯВАНЕТО

- *пълномощникът или неговият правопреемник е задължен незабавно да върне пълномощното на упълномощителя;*
- *правата и задълженията*, възникнали в резултат на действия на пълномощника преди прекратяването на упълномощаването, *запазват своята юридическа сила за упълномощителя (правопреемника му) по отношение на третите лица*, освен когато третото лице е знаело или е трябвало да знае, че упълномощаването е прекратено.

➤ **Преупълномощаване (чл.43 ЗЗД)** – пълномощникът може да преупълномощи друго лице, *ако е овластен за това или ако преупълномощаването е станало необходимо за* запазване интересите на упълномощителя. *Овластяването* трябва да бъде *изрично*. *Пълномощникът* е длъжен *незабавно да извести упълномощителя* за преупълномощаване и да му *даде необходимите сведения за преупълномощения*. В случай че пълномощникът не изпълни това задължение, той *отговаря за действията на преупълномощения като за свои собствени действия*. Преупълномощаването може да бъде оттегляно както от упълномощителя, така и от преупълномощителя.